

Доц. др Анита Пешић

Институт за стратегијска истраживања,

Универзитет одбране у Београду

Проф. др Јан Марчек, пуковник у пензији

Факултет за пословне студије и право,

Универзитет „Унион – Никола Тесла”

3. РАЗВОЈ ВОЈНЕ ПСИХОЛОГИЈЕ У ВОЈНОНАУЧНИМ И ВОЈНООБРАЗОВНИМ ИНСТИТУЦИЈАМА СРБИЈЕ

Интересовање за психологију као предмет изучавања у Србији постоји већ у 19. веку. Уз филозофију, психологија се предаје на Лицеју у Крагујевцу 1838. године, а касније на Великој школи у Београду од 1863. године (Нешић, 2006). На Филозофском факултету у Београду 1927. године установљено је двадесет осам група од којих је једна била и Психологија, чиме је први пут на Београдском универзитету ова наука уврштена у листу самосталних научних група (Стојановић, 2016). Изучавање психологије почиње и на Војној академији. У овој установи је на основу Закона о устројству Војне академије од 1884. године (члан 38) донето највише решење којим се предлаже који ће се предмети предавати на Нижој школи Војне академије (*Сјоменица седамдесетийеіодидишњице Војне академије 1850–1925*, 1925, стр. 67).¹ Касније, највишим решењима учињене су бројне измене програма школовања питомаца, па и увођење психологије и педагогије.²

---

1 Највише решење ЋБр. 5018 од 23. јула 1984. године (*Сјоменица седамдесетийеіодидишњице Војне академије 1850–1925*, 1925, стр. 67).

2 У вези с тим, указом ФЋБр. 78032 од 15. септембра 1919. године, у наставни програм придодат је предмет „Психолошко-педагошка група” који обухвата Психологију, Педагогику и Логику (Исто, стр. 69). На основу Привременог правила о пријему, настави, испитивању, оцени успеха, одређивању ранга, поступком са палим на испиту и производству питомаца Ниже Школе Војне академије (11. члан), донета су највиша решења ФЋБр. 9586 од 29. марта 1921. године и ФЋБр. 16297 од 11. априла 1921. године којима је регулисано да се наста-

Када је у питању научна војна мисао, једна од карактеристика наших оружаних снага у послератном периоду била је тежња за наглашеном самосталношћу у развоју војне мисли, као и сопствених средстава наоружања и војне опреме, што је омогућено неоспорним успехом у народноослободилачком рату (Рендулић, 1989, стр. 7). Ослањајући се на властита гледишта у развоју војних наука препознато је да друштвене науке имају своје специфичности. Међутим, оне нису имале своје посебне установе у Југословенској народној армији (ЈНА), већ је научни рад из тих области био везан за постојеће установе у земљи. Ослонац у раду тражен је у научним достигнућима у области социолошких, андрагошко-педагошких, психолошких, политиколошких и других наука (*Исто*, стр. 15).

Пионирски корак у увођењу научних метода у истраживачку праксу друштвених наука учињен је у Управи за морално-политичко васпитање (МПВ) Савезног секретаријата за народну одбрану (ССНО) формирањем Одељења за истраживање и обраду искустава у току 1956. године. Његов задатак био је да изучава проблеме теорије и праксе васпитања и обуке у ЈНА, као и искуства из Народноослободилачког рата (НОР-а) и савремених армија. Одељење је радило од 1957. до 1963. године. Почетком 1969. године донета је одлука да постојећи Одсек за студије и истраживања прерасте у Центар за андрагошко-психолошка и социолошка истраживања у ЈНА (ЦАПСИ) који је активно деловао до средине 1973. године. Укидањем ЦАПСИ-а формиране су две нове институције: Центар за студије и истраживања у формацијском саставу Политичке управе ССНО и Центар за класификацију и селекцију људства за потребе ЈНА у саставу Санитетске управе. Три године касније, односно 1976. године формиран је Центар за стратегијска истраживања, који је у оквиру свог рада обухватао и нека истраживања од интереса за политички рад и моралну изградњу.

Прво систематичније разматрање војних наука обављено је у периоду од 1968. до 1970, а резултати тог разматрања изложени су на првом симпозијуму о војној науци, који је одржан 1970. године. На том сим-

---

ва изводи по плану који предвиђа у другој години школовања „Психологију и Војну педагогију” (*Исто*, стр. 69-70).

позијуму углавном је прихваћено одређење војне науке (система војних наука) које је у уводном реферату изложио генерал Стево Илић. Према том одређењу, систем војних наука чине опште војне науке, „ратна вештина” (стратегија, оператика, тактика, теорија/наука војне организације, теорија/наука о руковођењу и командовању, теорија транспорта/логистика, војна историја, војна географија), војнотехничке, војнокономске и војнодруштвене, као и војномедицинске и биолошке научне дисциплине (Војна наука, 1971, стр. 193). Ова шема обухвата категорију војнокономских и друштвених научних дисциплина, као што су: полемологија (наука о изучавању рата као друштвеног феномена), војна социологија, војна психологија, војна андрагогија, војно и ратно право, ратна/војна економика). Та шема је представљена као отворен процес који ће се с временом мењати, а назив „војни” за поједине научне дисциплине (војна социологија, војна психологија итд.) треба да се условно посматра, а не као разлог за предметно појмовно одвајање и инкорпорирање у чврст систем војних наука, нарочито не у области ратне вештине (Никезић, 1989, стр. 105)³.

Упутством за научноистраживачки рад у области друштвених наука у оружаним снагама, које је донето у октобру 1976. године, дефинисан је циљ истраживачког рада као „унапређивање, проширивање и продубљивање научнотеоријских сазнања и праксе у реализацији концепције општенародне одбране и изградње и модернизације оружаних снага”. Према Д. Пујићу, овако дефинисани циљ научноистраживачког рада подразумевао је научнотеоријско сазнање, с једне стране, и праксу остваривања концепцијских опредељења, с друге стране (Пујић, 1989, стр. 225).

---

3 На другом симпозијуму о војној науци и војној доктрини одржаном 1998. године у уводном реферату Д. Вишњића, Ј. Марчека и М. Ковача презентована је класификација система војних наука према критеријуму војних наука и војнонаучних дисциплина према припадности њиховим матичних наука одређеној научној области у друштву. Ова шема обухвата војнодруштвене и хуманитарне науке, војнотехничке и технолошке, војноприродноматематичке и војномедицинске науке. Међу војнодруштвеним и хуманистичким наукама се налазе: полемистика, војна социологија, војна психологија, војна андрагогија, војно право, војна економика, војна историја и војна етика (Војна наука и војна доктрина, 1998, стр. 79).

У овом раду почеци и токови развоја војне психологије разматрају се од периода после краја Другог светског рата, када је уочен значај изучавања друштвених наука, као једног од фактора развоја оружаних снага тадашње Југославије, па све до 2017. када је обележено 70 година развоја војне психологије у Србији. Њено конституисање и развој представљени су кроз две целине: развој научноистраживачког рада у области друштвених наука од 1945. до 1980. године и развој војне психологије од 1981. до 2017, године. Конституисање и развој војне психологије као научне дисциплине праћени су на основу доступне литературе, односно различитих врста војнопсихолошких радова објављених у анализираном раздобљу (уџбеника, књига, студија – монографија, чланака, научних саопштења и других извора).

Интервали приказивања развоја друштвених наука и војне психологије условљени су општедруштвеним схватањем научноистраживачког рада (НИР-а) и фазама његовог развоја које су доносиле кључне новине НИР-а у области друштвених наука како у друштву уопште, тако и у армији у периоду од 1945. године, па све до осамдесетих година прошлог века. У том периоду формирају се прве научне институције, а у академској јавности друштвених наука конституише се и развија методологија друштвених наука кроз мултидисциплинарна истраживања теоријско-студијског типа. С временом и истраживачким искуством теоријског типа долази се до закључка о важности релевантних чињеница и емпиријских података у истраживачким проблемима, што отвара простор за развој методологије емпиријских истраживања и потребних метода, техника и инструмената НИР-а. Важност релевантних закључака мултидисциплинарног приступа проблему истраживања доводи до диференцијације предмета и методологије истраживања, као и до честих организацијско-формацијских промена научних и образовних институција. Кроз развој НИР-а, као и неопходно формално и професионално усавршавање научноистраживачког кадра, постаје јаснији и једноставнији приказ проблемских тема и истраживања, као и њихови резултати и закључци.

Други део рада је приказ развоја војне психологије и мултидисциплинарност научноистраживачких пројеката који су и даље карактеристика НИР-а у осамдесетим годинама. Након највишег формалног

образовања водећих истраживача војне психологије стиче се и формални услов за развој матичних научноистраживачких пројеката из војне психологије, нарочито у Војној академији. Деведесете године развоја карактерише даље формирање наставног и научног кадра војне психологије и велики број научних радова упркос ратним дешавањима на простору бивше СФРЈ у којој су наставници и научни радници на непосредан или посредан начин учествовали. Период деведесетих карактерише интензиван рад на емпиријским подацима прикупљеним током НАТО агресије на Савезну Републику Југославију (СРЈ), а пројекти који су пратили реформу војске која је уследила након политичких промена 2000. године. Након тог периода, тежиште научноистраживачког рада из области војне психологије се преноси на Институт за стратегијска истраживања и сарадњу психолога Института са психолозима Војске Србије. Развој војне психологије у складу је са тенденцијама развоја научних области и дисциплина које се огледају у даљем повезивању истраживача војне психологије са истраживачима психологије из научних институција у друштву, али и размени знања и искустава истраживача војне психологије из наше земље са истраживачима војне психологије из армија света⁴.

3.1. Развој научноистраживачког рада у области друштвених наука од 1945. до 1980. године

Иницијатори стварања и развоја оружаних снага на простору Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ), а касније Социјалистичке Федеративне Републике Југославије (СФРЈ) били су веома свесни важности и значаја теоријских сазнања из области друштвених наука за изградњу оружаних снага. Током времена, од 1945. до 1980. године, научноистраживачки рад постајао је, по циљу, садржајима и облицима, све богатији и разноврснији. Ослонац рада тра-

---

4 Овај рад није обухватио сва научна дела поменутих истраживача већ само најважнија. У наставку ове публикације су биографије са библиографијама војних психолога и војних андрагога који су значајни део своје истраживачке активности посветили андрагошко-психолошким истраживањима.

жен је у научним достигнућима у области друштвених наука у нашој земљи и у савременом свету. У трагању за одговорима на питања какав је утицај револуционарних социјалних промена у нашој земљи и свету и развитка средстава за вођење рата и ратне вештине, на место и улогу човека у војној организацији и у општенародној одбрани, научна мисао у Југословенској народној армији (ЈНА) оријентисала се на социолошке, андрагошко-педагошке, психолошке, политиколошке и друге друштвене научне дисциплине. Посебна пажња посвећивана је овладавању савременом методологијом научноистраживачког рада у области друштвених наука.

У прво време тежиште научноистраживачког рада било је на питањима и проблемима који битно утичу на одбрамбену снагу земље, односно на истраживање оних политичких појава у ЈНА и у друштву које значајно утичу на однос њених припадника и грађана према одбрани. Важна тема истраживања била је морал ЈНА, посебно борбени морал, као чинилац од битног значаја за ефикасност оружаних снага, односно за одбрану у целини. Морал Армије су истраживали социолози, као представници науке о друштву и познаваоци друштвене природе општенародног одбрамбеног рата и социолошког аспекта моралне снаге армије, карактера и суштине војне делатности, војне дисциплине, војне субординације, система руковођења и других унутарармијских проблема од значаја за јачање моралне снаге војске. Андрагошко-педагошка истраживања била су усмерена на сазнавања проблематике војног васпитања и образовања због исказане потребе да се процесима васпитања и образовања формирају такве личности које ће бити спремне и оспособљене да примене знања и вештине које су стекле у процесу школовања и обучавања.

Када је реч о областима војне психологије, по мишљењу генерал-потпуковника проф. др Томислава Кроње, једна од најзначајнијих области војне психологије јесте „област селекције и класификације. Ова област војне психологије је уопште и ударила темеље војној психологији, област којом су се психолози у армији најпре и највише бавили.” Затим следе области студије учења, односно војне обуке, психофизиологије осетних органа, војне социјалне психологије, психофизиолошко подручје, понашање човека у армији у миру и рату и психопатологи-

ја (*Основи војне психологије*, 1973, стр. 31–32). Осим тога, психолошка истраживања била су усмерена на проучавање психологије личности, психичких процеса, психичких особина и динамичких својстава личности (мотивација, ставови, интересовања, прилагођавање), као и на утицај одговарајућих чинилаца на понашање људи у војном колективу (Пујић, 1989, стр. 218).

3.1.1. Формирање првих научних институција, развој методологије друштвених наука и научноистраживачког кадра (1945–1956)

У периоду од 1945. до 1956. године основано је десет научних институција које су се бавиле научним истраживањима из већине научних области. Приметно је да се научне области нису развијале подједнаком брзином, односно да је развој у области друштвених наука у ЈНА био доста спорији, чему је допринео сплет разних околности, објективне и субјективне природе, без обзира на указивања политичког руководства на посебан значај научног разматрања места и улоге људског чиниоца у одбрани тековина Народноослободилачке борбе.

Развој војне психологије у Србији почиње након Другог светског рата, када је 1945. године формиран Ваздухопловномедицински центар (ВМЦ), односно две године касније Ваздухопловномедицински институт (ВМИ), где су лекари са психијатријског одељења преузимали задатке психолошке селекције. У овом институту доста темељно је изучавана проблематика селекције и класификације, а нарочито професионална селекција летача (Поповић, 1966). Већ у току 1947. године уведени су први тестови за селекцију војних пилота (*Основи војне психологије*, 1973, стр. 20). Међутим, убрзо се увидело да без компетентних стручњака психолошког профила нема квалитетне селекције, па је 1951. године Живорад Жижа Васић формирао Ваздухопловнопсихолошку лабораторију ВМИ, где се почело са применом егзактних психометријских метода⁵.

---

5 По мишљењу Ж. Шпирића и сарадника, током „педесетих година су се стручњаци из ВМИ почели више повезивати са осталим установама у земљи и ино-

По мишљењу проф. др Томислава Кроње, почетни резултати су се одмах показали као добри, а психолошка наука примењена у ЈНА квалификовала се као нужна. Даља оријентација примене војне психологије у нашој армији била је на избору возача. Тиме су се у почетку бавили лекари и психолози загребачке армијске области. И ту су први резултати били позитивни. Даљи развој војне психологије у Армији текао је у позитивном правцу, па је 1957. године основан Институт за примењену психологију у ВМА. Већ се тада почело солидније радити не само на проблемима селекције, него и на психолошкој обради неких других проблема значајних за Армију (проблеми суицида, самоудавања, рањавања, трауматизма и деликвенција) (*Основи војне психологије*, 1973, стр. 20–21).

Разумевање процеса научноистраживачког рада (НИР-а) у области друштвених наука у ЈНА развијало се постепено и споро због недовољног броја људи оспособљених за НИР и трајало је око 15 година. Такође, велики проблем био је и недовољно развијена методологија НИР-а у области друштвених наука у нашем друштву, развој тих истраживања успораван је и одређеним схватањима која су била противречна због уважавања важности истраживања у друштвеним наукама, с једне стране, и бојазни од једностраних схватања и злоупотребе науке у идеолошке сврхе, с друге стране. По мишљењу Д. Пујића, уочене слабости испољавале су се у „некритичком прихватању одређених теорија, пренаглашавању емпиризма, некритичком процењивању појава и сл. При томе су се занемаривали стварни узроци и могућности мењања постојећег стања” (Пујић, 1989, стр. 233).

У првој послератној деценији од 1946. до 1956. године *методологија истраживачког рада* у области друштвених наука изграђивана је споро и несистематично, а резултати су били веома скромни. Преовладавао је студијско-теоријски рад, са филозофско-дедуктивним приступом. Доминантна тема истраживања била је морал/борбени морал, па је

странству и њихови радови су убрзо постали познати, цењени и цитирани.” Током следећих деценија одбрањене су три докторске дисертације стручњака ВМИ из области психијатрије и три из области војне психологије (Шпирић и сар., 2002, стр. 684).

једно од првих радова дело *Морално васпитање у Армији* (Боројевић, 1954). У њему аутор наводи „да је човек најважнији чинилац у рату, а да се вредност војске цени према моралу њених трупа” и указује да улога „човека као фактора победе постаје све већа што се више усавршава ратна техника, што тоталнији постаје рат у коме учествује цео народ, и што постаје немогућније решити победу у неколико битака” (Боројевић, 1954; према Пујић, 1989, стр. 234).

Први задаци научноистраживачког рада целовито су утврђени 1956. године, када се, између осталог, захтевало решавање следећих проблема: „проучавање основних проблема борбеног морала и осмишљавања моралног васпитања у Армији; ...изучавање проблематике прилагођавања војника на услове живота и рада у ЈНА; осмишљавање садржаја и облика педагошког и психолошког образовања старешина, посебно у току њиховог школовања у војним школама...” (*Исто*, стр. 226).

Од 1956. године отворен је процес постепене диференциране изградње научноистраживачког кадра према дисциплинама друштвених наука: педагогија, психологија, социологија, андрагогија, политикологија и филозофија. У свакој од тих дисциплина од почетка се јавила тежња за њихово војно конституисање. Тако су се кадрови припремали за војну педагогију, војну андрагогију, војну психологију и сл. Научноистраживачки кадар окупљан је на више управних тачака: у Управи за морално и политичко васпитање (МПВ), у Одељењу за студијска истраживања, у Политичкој школи ЈНА (васпитање и образовање у ЈНА, међународни односи, савремени економски проблеми, политички систем и слично), у Четвртој управи Генералштаба ЈНА (Одељење за педагогију), на Војномедицинској академији (Институт за примењену психологију и менталну хигијену), у војним академијама (у катедри за друштвене науке) и у другим институцијама. На тим пунктовима окупило се преко 80 официра и један број грађанских лица на служби у ЈНА, који су се уз редован рад окренули ванредном студирању педагогије, андрагогије, психологије, социологије, политичке економије, права, политикологије, историје и филозофије на Филозофском факултету у Београду, Загребу и Сарајеву и Факултету политичких наука у Београду, на последипломским студијама и на изради доктората. Око тих управних целина окупљали су се и бројни сарадници из

састава Армије, као и из наставнонаучних организација у нашем друштву (*Истио*, стр. 266–267).

Све врсте студија друштвених наука биле су у основи усклађене са стварним потребама научног рада у ЈНА. Психологија се првенствено изучавала са становишта њене примене у класификацији и селекцији људства за армијске потребе, решавању проблема успешног прилагођавања условима живота и рада у Армији, упознавања црта и динамичких својстава личности (мотивације, ставова, интересовања) и других садржаја од значаја за васпитање и образовни рад и успешно руковођење.

3.1.2. Увођење емпиријских истраживања у научноистраживачки рад и институције које су их прве примењивале од 1957. до 1967. године

У наредном истраживачком периоду (1957–1967) исказана је неопходност да се закључци у оквиру друштвених наука доносе на основу релевантних чињеница, а не само на основу теоријско-студијског рада, што је створило услове за спровођење емпиријских истраживања и довело до веома интензивног изграђивања одговарајуће методологије научног посматрања.

Научни радници запослени у Политичкој управи ДСНО-а и на катедрама друштвених наука у војним школама створили су основу за развој методологије НИР-а у области друштвених наука у ЈНА, која је била потпуно на нивоу достигнутом у нашем друштву у то време. У изграђивању методологије НИР-а у области друштвених наука у ЈНА широко је коришћена домаћа и страна литература из области логице, епистемологије, социологије, психологије, андрагогије, педагогије и других научних дисциплина. До закључака о развоју методологије НИР-а дошло се анализом 10 истраживачких елабората, сачињених у периоду од 1957. до 1967. године, и то: *Писменост војника, Знања војника из политичке наставе, Активност војника и њиховаца у настави, Прилагођавање војника, Друштвено-политичко знање војника, Оцењивање у војним школама, Проблеми избора и примене метода у настави, Знања старешина по програму политичке наставе војника,*

Одред ЈНА на Синају и Породица сѿарешина ЈНА у функцији њејове професионалне делатности (Исѿо, стр. 237).

Увођење емпиријских истраживања подразумевало је и употребу метода, техника и инструмената НИР-а, којима се значајнија пажња посвећује 1956/57. године. Пионирски корак на увођењу научних метода у истраживачку праксу у армији учињен је 1956. године у Управи за МПВ, односно у њеном студијском одељењу у истраживању теме о степену заузетости официра радним и друштвено-политичким активностима. За налажење конкретних решења у емпиријском раду коришћена су достигнућа из друштвених наука у нашој земљи, као и савремених армија, што је покренуло дискусију о томе да ли цивилна и страна решења треба примењивати у нашој армији. У вези с тим, појавио се отпор претераном анкетавању, тестирању и сличним поступцима као резултат зазирања већег дела истраживача од непознате технологије. Те дилеме разрешене су едукацијом и подизањем истраживачке културе истраживача и презентовањем широкој армијској јавности научноистраживачких резултата. Између 1957. и 1968. године, прво у оквиру студијског одељења Управе за МПВ, а касније у самосталном одсеку за истраживање, развијена је целовита методологија НИР-а, а у оквиру тога избор и примена истраживачких метода, техника и инструмената (Исѿо, стр. 238).

*Одељење за обраду искуства и истраживање у Управи за МПВ
(1957–1964)*

Полазећи од стварних потреба у Државном секретаријату за народну одбрану (ДСНО) размотрено је становиште да се у Управи за МПВ приступи научном проучавању проблема васпитања и обуке у ЈНА. Сходно томе, 1956. године донета је одлука да се у оквиру ове управе формира посебно одељење за обраду искустава и истраживања. Ово одељење бавило се истраживањима „проблема у области васпитања, морала, обуке, уопштавања искустава из НОР-а и достигнућа у страним армијама”. Осим тога, старешине тог одељења бавиле су се и „проучавањем суштине борбеног морала и методике моралног васпитања, изучавањем проблема адаптације војника на живот и рад у ЈНА; утврђивањем програмске оријентације педагошко-психолошког образова-

ња старешина; проучавањем и презентовањем иностраних искустава...” (*Истио*, стр. 246).

Одељење је функционисало седам година, од 1957. до 1964. године, и од самог почетка рада било је оријентисано на емпиријска истраживања. У том процесу Одељење је улагало напоре да се овлада методологијом научноистраживачког рада, а нарочито организацијом истраживања и изградом инструмената за истраживање. Због тога су у истраживањима учествовали најистакнутији стручњаци из области педагошких, андрагошких и психолошких наука у нашем друштву. Непосредним ангажовањем припадника овог одељења, у едицији „Проблеми васпитања и обуке” припремљене су следеће публикације: *Примена ујийника и ѿесѿова у васѿийно-образовном раду*; *Психолоѿија личносѿи и Психолошке основе васѿийања и образовања*. Осим наведених радова, презентовани су радови бројних домаћих аутора из области педагогије, психологије, андрагогије и етике (*Истио*, стр. 247).

Својом активношћу ово одељење подстакло је преко двадесет официра да студирају педагогију, психологију, андрагогију, социологију и филозофију. Тиме је створена неопходна кадровска структура за унапређење квалитета научноистраживачког рада.

Одсек за сѿудије и исѿраживања у Уѿрави за МПВ (1964–1968)

Приликом реорганизације Управе за МПВ у току 1964. године промењена је одлука о месту и улози научноистраживачког рада. У вези с тим, одлучено је да се Одељење за обраду искустава и истраживање преформира у самостални Одсек за студије и истраживања⁶. Тадашњем руководству Политичке управе нису одговарала дуготрајна истраживања, па се од одсека захтевало да на једноставан и брз начин обезбеди већи број информација неопходних за политичко одлучивање.

---

6 У одсеку је радило 5-8 старешина, 3-5 резервних официра и до 20 војника са факултетом друштвених наука. У њему се ангажовао већи број спољних сарадника из научних институција у друштву, као што су: Продановић др Тихомир, Звонаревић др Младен, Ничковић др Радисав, Самоловчев др Боривој, Рот др Никола, Џинић др Фирдус, Врег мр Франце и други (Пујић, 1989, стр. 248).

У одсеку је осим „практицистичке оријентације, преовладало интердисциплинарно емпиријско истраживање, засновано на најсавременијим достигнућима научне методологије” (*Истио*, стр. 248). У вези с тим, продужено је истраживање проблема прилагођавања војника, питомаца и млађих старешина на услове живота и рада у армији (*Прилагођавање војника на армијске услове живота и рада*, 1966). Посебан значај имало је истраживање прилагођавања припадника Одрета ЈНА на Синају у време израелско-арапског ратног сукоба (Лошић, 1968) и Одрета ЈНА на Синају у време израелско-арапског сукоба (1967).

Поседна пажња посвећивана је проблемима истраживања јавног мњења у Армији. Око овог пројекта окупио се интердисциплинарни тим истраживача састављен од социолога, политиколога, психолога, андрагога, методолога и других стручњака из области друштвених наука.

Упоредо с тим истраживањима, настављен је индивидуални истраживачки рад из којег су проистекле бројне студије из области социологије, андрагогије и психологије. Када је реч о психолошким радовима, посебан значај су имали радови: „Психолошке основе васпитања и обуке” Ђоке Мијатовића (1966), „Психолошка разматрања о руковођењу у армији” Томислава Крође (1966) и „Прилагођавање војне обуке рату” Стеве Јовановића (1967).

3.1.3. Увођење емпиријских истраживања у научноистраживачки рад и институције у периоду од 1957. до 1979. године

Када је у питању увођење емпиријских истраживања у научноистраживачки рад, значајно је напоменути да почев од 1956. године „отворен је процес постепене диференциране изградње научноистраживачког кадра према дисциплинама друштвених наука (педагогија, психологија, социологија, андрагогија, политикологија и филозофија). Одмах, од почетка, испољила се тежња да се кадрови у тим научним дисциплинама формирају за војне потребе. Научни кадрови за друштвене науке окупљали су се на неколико управних тачака: у Управи за морално-политичко васпитање, у Политичкој школи ЈНА; Институту за

примењену психологију и менталну хигијену, у војним академијама и неким управама ССНО. Око истраживачких пунктова окупило се око 80 официра и један број грађанских лица на служби у ЈНА. По правилу, највећи број тих људи продужили су да, уз рад, наставе основне студије, последипломске студије или одбране докторске дисертације. Најпотпунији профил истраживача формиран је у ЦАПСИ-у”. (Пујић, 1989, стр. 317).

Анализа радова истраживача показује да је у дугом периоду 1956–1976. године у први план истакнут истраживачки проблем морала, посебно моралне снаге Армије, али и истраживање утицаја јавног мњења на ставове и понашања припадника ЈНА и карактер савременог рата. Након 1976. године тежиште истраживања премешта се на изучавање савременог рата, посебно улоге људског фактора у миру и евентуалном рату. У целини гледано, НИР у области друштвених наука био је, по циљу, усмерен на стицање нових знања која су у функцији борбене изградње и укупног друштвеног развоја наших оружаних снага, у складу са процесом продруштвљавања одбрамбених делатности и са потребама које намеће савремени начин ратовања.

*Одељење за примењену психологију и менталну хигијену/
Одељење за селекцију и класификацију Института за примењену
психологију и менталну хигијену (1957–1970)*

Од почетка свог рада 1957. године Одељења за примењену психологију и менталну хигијену Војномедицинске академије (ВМА) почело је са организованим и систематским радом на психолошким истраживањима селекције и класификације људства за потребе Армије, што је подразумевало примену емпиријских истраживања. Од 1961. године одељење прераста у Институт за примењену психологију и менталну хигијену ЈНА, под руководством пуковника проф. др Бранка Свећанског. Током 1969. године од тог института се формирају два самостална одељења: Одељење за менталну хигијену (остаје при ВМА)⁷

---

7 Крајем 1969. године Одељење за менталну хигијену спојило се са Одељењем за здравствено васпитање, а 1972. године постаје Институт за менталну хигијену и здравствено просвећивање ВМА. Начелник новооснованог института био је

и Одељење за психологију (касније Одељење за селекцију и класификацију људства). Први начелник Одељења за психологију била је психолог Софија Вукомановић.

Одељење за психологију/Одељење за селекцију и класификацију обухватало је две истраживачке групе: Група за селекцију и класификацију, којом је руководила Софија Вукмановић⁸ и Група за конструкцију и стандардизацију психолошких мерних инструмената, којом је руководио капетан прве класе Звонимир Џамоња. Иако су психолошка истраживања која су се бавила селекцијом и класификацијом људства због организацијско-формацијских промена мењала место рада, део предмета рада увек је био човек у војном колективу. Научноистраживачким поступком утврђивани су критеријуми и норме за селекцију и класификацију људства за војне потребе и израђивани су мерни инструменти за потребе рада војних психолога. За реализацију задатака остваривана је сарадња и са осталим научним институцијама у ЈНА, али и у друштву. Од 1970. до 1973. године ово одељење је претпочињено Центру за андрагошка, психолошка и социолошка истраживања (ЦАПСИ-а) са називом Одељење за селекцију и класификацију.

Центар за андрагошко-психолошка и социолошка истраживања у ЈНА (1969–1973)

Искуство и резултати истраживања друштвених наука у периоду од 1957. до 1967. године указивали су на неопходност формирања институције НИР-а у области друштвених наука у ЈНА. Почетком 1969.

генерал-потпуковник проф. др Томислав Кроња до 1972. године, а затим је дужност начелника Института преузео пуковник проф. др Миланко Јовићевић до 1981. године. Од 1981. до 1990. године на дужности начелника Института био је пуковник прим. др Стеван Петровић. У формацијском саставу Института постојале су три функционалне јединице: Одељење за ментално здравље, Одељење за здравствено васпитање и Диспансер за ментално здравље. Међутим, 1978. године Диспансер за ментално здравље је са свим својим кадровима припојен специјалистичкој поликлинике ВМА. (Шпирић и сар., 2002, стр. 684).

- 8 Вукомановић, С., Мићовић, М., Пајевић, Д., Плавшић, М. (1969), Неки проблеми психолошке селекције кандидата за возаче ЈНА; Саобраћајна управа ССНО. (награђени рад поводом Дана ЈНА 22.12.1969).

године донета је одлука да Одсек за студије и истраживања из Управе за морално-политичко васпитање прерасте у Центар за андрагошко-психолошка и социолошка истраживања ЈНА – ЦАПСИ⁹. Центар је постао самостална научноистраживачка установа при Политичко-правном сектору ДСНО, у чији састав је ушло Одељење за педагогију Четврте управе Генералштаба ЈНА, а у јулу 1970. године препотчињено му је Одељење за психолошку селекцију и класификацију, које је до тада било при Институту за примењену психологију и менталну хигијену (*Истио*, стр 251).

Центар је по свом карактеру био научноистраживачка институција из области друштвених наука у ЈНА, кадровски и материјално-технички оспособљен за истраживања из области андрагошко-педагошких дисциплина, психологије, социологије и политикологије. Био је опремљен и обезбеђен кадром за припрему података за механографску обраду (*Истио*, стр. 252).

Програмска оријентација била је усмерена на: истраживање армијског и југословенског јавног мњења у односу на општенародну одбрану, научно осмишљавање, праћење, проучавање и оцењивање морално-политичког стања у јединицама, школама и другим армијским установама, теоријско осветљавање праксе васпитања и образовања (обуке) свих припадника ЈНА, научно утемељење класификације и селекције људства за потребе војске, упознавање и изучавање интерперсоналних и других односа од значаја за унутарармијске односе, изучавање друштвене (филозофске, социолошке, политиколошке, психолошке) суштине општенародне одбране и савременог рата уопште.

Кад је у питању кадровска структура, ЦАПСИ је чинило 40 старешина и грађанских лица у статусу истраживача и стручних сарадника и до 20 војника и стажиста са факултета друштвених наука¹⁰. Кадрови

---

9 Наредба савезног секретара за народну одбрану, пов. бр. 114, од 10. марта 1969. године.

10 У ЦАПСИ-у у кадровском погледу дошло је до формирања правог профила истраживача. У току петогодишњег деловања у њему је било од 19 истраживача 1970. године до 28 истраживача 1973. године. У време кад је био на врхунцу попуњености, међу истраживачима је било: 12 психолога, шест андрагога и педагога, четири политиколога, два социолога, два економиста, један правник и један

су били груписани у Одељење за класификацију и селекцију и пет специјализованих група: (1) за истраживање наставе (обуке) у ЈНА, (2) за истраживање војног васпитања, (3) за социолошка истраживања, (4) за истраживања јавног мњења, (5) за методологију и психометрију. И поред развијене кадровске структуре, у овој области постојали су проблеми: попуна грађанским лицима, није било решења која би офицере стимулисала за стицање научних звања, као и проблеми напредовања у чину научног кадра (*Истио*, стр 268).

У току петогодишњег деловања ЦАПСи је покренуо 31 научноистраживачки пројекат, од којих осам пројеката фундаменталне природе. Значајни пројекти били су: друштвено-политичко образовање и васпитање војника, морално-политички аспекти маневра „Слобода 71”, стање и проблеми политичког кадра у ЈНА, примена подстицајних мера у васпитном раду, узроци самовољног удаљавања из јединице итд. Четрнаест пројеката је потпуно завршено, седам је доведено до завршетка, а десет је било у почетној фази разраде.

ЦАПСи је у току 1971. године усвојио Средњорочни програм рада за период 1971–1975. година. Као што је претходно изнето, тај центар је своју активност остваривао кроз шест истраживачких група, а међу њима су три групе непосредно реализовале научноистраживачке пројекте из области војне психологије: Група за истраживање војне наставе, Група за истраживање војног васпитања, а нарочито Одељење за психолошку селекцију и класификацију. Група за методологију и психометрију није имала посебно планиране задатке због тога што су њени послови били заједнички за све истраживачке пројекте у чијој реализацији је учествовао ЦАПСи.

Према поменутом програму Група за истраживања војне наставе је, између осталог, планирала реализацију макропројекта „Теоријски и практични аспекти реализације концепције општенородне одбра-

---

математичар. Међу истраживачима била су два доктора наука и пет магистара наука. Већина истраживача је за време рада у Центру наставила са стручним усавршавањем, тако да су двојица пријавила докторску дисертацију, а осморица су били на последипломским студијама. Сви полазници последипломских студија су магистрирали, а већина и убрзо докторирала. Сама организација рада унутар ЦАПСи-а захтевала је последипломско усавршавање кадрова.

не у војној настави”, руководилац макропројекта био је пуковник Алија Лошић. У његовом оквиру планирана је реализација пројекта „Социолошки, морално-психолошки и андрагошки аспекти концепције општенародне одбране и њихове импликације на обуку”.

Група за истраживање војног васпитања планирала је реализацију макропројекта „Валоризација постојеће методичке праксе васпитања војника и могућности њеног унапређења”, руководилац пројекта био је пуковник Иван Срданов. У склопу овог макропројекта планирано је истраживање два пројекта из области војне психологије, и то: „Режим у војним школама као фактор формирања личности” (планом рада за 1973. годину – назив пројекта преименован је у „Утицај војног школовања на формирање личности војног старешине”) и „Социјално-психолошки и андрагошко-психолошки аспекти понашања деликвентата у армијској средини”.

Одељење за психолошку класификацију и селекцију људства је у овом петогодишњем периоду планирало реализацију два истраживачка пројекта: „Класификација и селекција регрутног састава” и „Професионална селекција и класификација питомаца војних школа и академија КоВ”¹¹.

Истраживачким пројектом „Класификација и селекција регрутног састава” руководио је психолог, виши истраживач Милорад Мићовић. Пројекат је садржао четири посебна истраживачка задатка. Први задатак био је Припрема за извођење класификације регрута, други задатак Припрема за селекцију регрута за одређена формацијска места, а трећи Селекција кандидата за школе резервних официра. Из ова три задатка, а по завршетку и стручној рецензији идејног пројекта, приступило се његовој разради у „радни пројекат”, чија је динамика реализације усаглашена са увођењем новог регрутног система. У току 1973. године наставило се са разрадом пројектног задатка истраживањима која су

---

11 У оквиру Одељења за психолошку класификацију и селекцију људства за потребе ЈНА (Звонимир Цамоња, психолог, помоћник начелника Одељења, 1974) постојала су два одсека: Одсек за конструкцију и стандардизацију психолошких тестова (Звонимир Цамоња, психолог, начелник Одсека, 1970) и Одсек за анализу формацијских места и конструисање критеријума упражњености (Перо Шипка, психолог, вд начелника Одсека, 1973).

обухватала теме: Антрополошки статус (антропометријске димензије; димензије система за транспорт кисеоника и анаеробног капацитета; здравствени статус; когнитивне димензије; конативне димензије; моторичке димензије; социјални статус); Формацијска места (циљеви и задаци анализе формацијских места) и Критеријуми успешности војника (Класификација и селекција регрута ЈНА, 1973)¹². Четврти задатак пројекта био је Психолошко-социолошки аспекти безбедности војног саобраћаја. На основу резултата из овог истраживања Саобраћајној управи ССНО дате су корисне сугестије и предлози, па је у току 1972. године отпочео рад на главном пројекту „Неки психолошко-социолошки и васпитно-образовни аспекти безбедности војног саобраћаја”.

Други пројекат „Професионална селекција и класификација питомаца војних школа и академија КоВ”, којим је руководио виши истраживач у ЦАПСИ-у психолог Десимир Пајевић, садржао је истраживачке задатке: Професионална селекција и класификација питомаца средњих војних школа КоВ, Селекција кандидата за ученике Војне гимназије Братство јединство и Селекција кандидата за војне стипендисте.

Развоју методологије друштвених наука у нашој земљи и армији, као и формирању инструмената за емпиријска истраживања својим радом допринео је ЦАПСИ у периоду од 1969. до 1973. године. Може

---

12 Идејни пројекат је развила радна група састава: др Константин Момировић, Милко Мејовшек, Игњат Игњатовић, Добривоје Радовановић, Звонимир Џамоња, Милорад Мићовић, мр Сулејман Хрњица, Борис Wolf и М. Плавшић. У изради радног пројекта највећи стручни допринос је дао др Константин Момировић, психолог, професор Свеучилишта у Загребу, како у постављању концепције пројекта, тако и у кординисању рада, прилагођавању и обједињавању стручних прилога осталих аутора. Осим др Константина Момировића, у разради пројекта највише су били ангажовани: Софија Вукомановић, психолог, војни службеник I класе из Центра; Звонимир Џамоња, психолог, санитетски потпуковник из Центра; Милорад Мићовић, психолог из Центра; мр Сулејман Хрњица, психолог из Центра, Boris Wolf, психолог из Центра, др Рајко Вукоасављевић, санитетски пуковник из III управе ГШ; др Крешимир Петровић, социолог, професор Високе школе за телесну културу у Љубљани. У заузимању ставова о кључним питањима израде пројекта радним тимом је руководио др Илија Мрмак, пуковник, начелник ЦАПСИ у ЈНА. Коначну верзију пројекта припремили су: др Константин Момировић, др Илија Мрмак, Крешимир Петровић и Софија Вукомановић, уз сарадњу др И. Паића, др Рајко Вукоасављевић и Милорад Мићовића.

се закључити да су истраживачи из центра у сарадњи са истраживачима из друштва потпуно овладали применом најсавременијих метода и техника у истраживачком раду и у изради најсложенијих инструмената. У центру су теоријски и практично овладали применом метода, техника и инструмената у истраживању јавног мњења, у областима: обуке и васпитања, испитивања психосоцијалних односа у војним јединицама и колективима и класификације и селекције људства. У пракси научноистраживачког рада примењиване су методе: посматрања, анализе садржаја, анализа документације, разговор, тестирање, анкетирање, разврставање и социометријска метода (Пујић, 1989, стр. 237–239).

У ЦАПСИ-у су настале: студије – *Класификација и селекција рејруџа ЈНА* (Мрмак, Момировић, Џамоња, Вукомановић, Wolf, Шталец, 1971) и *Припрема њосџујка за селекцију и класификацију њиџомаца средњих војних школа и војних академија КоВ* (Пајевић, Главач, Поповић, Крковић, 1973), књиге – *Сазнања и њоуке маневра „Слобода 71”* (Група аутора, 1972), *Основи Војне њсихолоџије* (Група аутора, 1973), анализа – *Поучавање криџеријума војничке усџешносџи у нормалним и оџежанним условима живоџа и рада јединица ЈНА* (Вукомановић, Wolf, Плавшић, 1972).

ЦАПСИ је активно деловао пет година, што није довољно за практичну проверу и валоризацију резултата његовог рада. Његово деловање било је под утицајем његовог места и улоге НИР-а у Армији и под утицајем научних достигнућа у друштву наше земље. Кадрови за тако кратко време нису могли да потпуније и свестраније упознају стање у Армији и да понуде функционалнији план и програм истраживачког рада. Споро су се осмишљавала првенствено фундаментална истраживања. Резултати истраживања нису увек на најбољи начин саопштавани да би их заинтересоване стране могле успешно у пракси примењивати. Корисници резултата НИР-а (одговорни руководиоци управа и команданти јединица) нису били спретни у постављању конкретних захтева истраживања која су сами наручивали. Очекивали су да ће им резултати истраживања дати брза решења која би они могли примењивати у својој пракси или да резултати истраживања потврде њихово виђење проблема. Таквим захтевима је било тешко удовољити. У центру је било тенденција претераног организационог раста, отвара-

ње сложених макропројеката у којима се нису виделе потребе армијске праксе и друге сличне слабости. Све те појаве отварале су дискусију да ли је ЦАПСИ право решење за истраживачки рад из области друштвених наука у ЈНА (Пујић, 1989, стр. 253).

Под утицајем мера реорганизације унутар ЈНА средином 1973. године, савезни секретар за народну одбрану донео је одлуку о реорганизацији институција за НИР¹³. Том одлуком ЦАПСИ је укинута, а уместо њега формиране су две нове институције: Центар за студије и истраживања у организационо-формацијском саставу Политичке управе ССНО и Центар за класификацију и селекцију људства за потребе ЈНА у саставу Санитетске управе. Центар у Политичкој управи усмерен је социјалним, психолошким, политиколошким и етичким проблемима људства, чиме је његова делатност остала у области истраживања у друштвеним наукама, док је центар у Санитетској управи био окренут психофизичким и медицинско-биолошким проблемима класификације и селекције људства, а његова истраживања сврстана су у области медицинско-биолошких наука. Проблеми обуке и васпитања у оружаним снагама, у педагошкој, андрагошкој, дидактичкој и психолошкој димензији пренети су у Четврту управу Генералштаба и управе родова и служби (*Истио*, стр. 254).

*Центар за студије и истраживања Политичке управе ССНО
(1973–1979)*

Центар за студије и истраживања Политичке управе ССНО настао је са истраживањима из области друштвених наука, непуних шест година, од 1973. до 1979. године. На почетку је имао шест истраживача и истраживачке теме: друштвене суштине савремених ратова (ратови на Блиском истоку и у Вијетнаму с циљем упознавања искуства у области политичко-пропагандног деловања и изградњи и одржавању борбеног морала бораца и јединица), савремени проблеми психолошко-пропагандног деловања према СФРЈ (с циљем да се темељно упознају садржаји и методе специјалног рата који се води према нашим ору-

---

13 Наређење помоћника савезног секретара за ППС стр. пов. број 235 од 20.7.1973. године.

жаним снагама и конципирање метода супротстављања тим дејстви-
ма, у том намером покренуте су публикације – билтен *Специјални рај*
– психолошко-пропагандни аспект); испитивање културних потреба
припадника ЈНА, политичко образовање и васпитање војника, и нека
друга унутарармијска питања.

Центар је реорганизован 1979. године и основано је Одељење за на-
учни рад и психолошко-пропагандне активности у саставу Политичке
управе. Задаци су били: научноистраживачки рад у области политич-
ког рада у ЈНА – морално-политичко стање, политичко васпитање
војника, информисање, културни живот, активност старешина у дру-
штвено-политичким питањима; психолошко-пропагандна активност
према СФРЈ; стручне припреме за психолошко-пропагандна дејства
у општенародном одбрамбеном рату; издавање билтена *Специјални
рај*; сарадња са институцијама НИР-а у ЈНА и грађанству; учество-
вање у оперативним пословима Политичке управе. У центру и оде-
љењу, и поред скромних кадровских могућности, настављен је сту-
дијски рад. Значајне теме биле су: Моралне и политичке вредности
војника ЈНА; Емпиријска истраживања у функцији политичког рада;
Слободно време, слободне активности и ваннаставни образовни рад
војника; Човек у војној организацији – утицај друштвених услова на
формирање, развој и самореализацију личности у војној организаци-
ји (*Истио*, стр 255–256).

*Центар за селекцију и класификацију људства за потребе ЈНА
(1973–1979)*

Као што је истакнуто, након укидања ЦАПСИ-а Одељење за селек-
цију и класификацију прерасло је у Центар за селекцију и класифика-
цију људства за потребе ЈНА у оквиру Санитетске управе и наставио
је успешан истраживачки рад у области медицинско-биолошких наука.

Као резултат тог рада, написане су студије: *Мотивисаност сред-
њошколске омладине у СФР Југославији за старешински позив у ЈНА*
(Пајевић, Шуковић, Плавшић, 1974), *Критеријум усвојености у вој-
ним школама и војним академијама и избор модела и институција за се-
лекцију/класификацију* (Шипка, 1976), *Анализа психофизиолошке вредно-
сти батерије за селекцију ученика и њиховаца за средње војне шко-*

ле (Шипка, 1977), *Анализа психолошких карактеристика кандидата за упис у војне академије у 1977. години* (Пајевић, Шуковић, 1978), *Латентна структура критеријума усјешности ипшимаца Војне академије КоВ* (Шипка, 1978) и *Савремени пшпшци класификације и селекције* (Шипка, 1979).

Осим наведених студија, припадници тог центра израдили су следеће чланке: „Прилог познавању димензионалности когнитивних тестова” (Џамоња, Wolf, Момировић, Хорга, Мејовшек, 1973), „Примена и модификација Гионовог модела развоја критеријума успеха” (Шипка, 1976), „Корелати успешног интерперсоналног процењивања садржани у личности процењивача” (Шипка, 1977), „Прилог испитивању умора у условима актуелне дјелатности на радном мјесту” (Поповић, Пајевић, 1977). Такође, презентована су следећа научна саопштења: „Прилог формирању једног кибернетичког модела когнитивних способности” (Момировић, Шипка, Wolf, Џамоња, 1978), „Каноничке релације когнитивних и конативних димензија” (Момировић, Игњатовић, Шипка, 1978).

Током рада у центру истраживачи су успешно одбранили три магистарске тезе: *Фактори усјешности обуке војника – чланова йосаде йенка* (Мићовић, 1976), *Ушшцај неких демографских, социоекономских и психолошких обележја за избор војне йрофесије* (Пајевић, 1976), *Корелације усјешној иншперсоналној йроцењивања садржани у личности йроцењивача* (Шипка, 1977) и једну докторску дисертацију: *Деловање неких еизоених чинилаца на ниво, шструктуру и организацију фактора који суделују у йроцесу йријема, декодирања и йтрансформације информација* (Џамоња, 1976). Такође је објављена једна књига: *Човек и колектив у ванредним шшшацијама* (Јовићевић, 1978).

Одељење за војну психологију у саставу ВМА (1979–1990)

Центар за селекцију и класификацију Санитетске управе организацијским променама од 1979. године мења назив и делује као Одељење за војну психологију у саставу ВМА. За начелника одељења постављен је др Звонимир Џамоња, психолог, а за његовог заменика мр Перо Шипка, психолог. Одељење је имало два главна задатка: 1) селекција и класи-

фикација регрута и кандидата за пријем у војне школе и академије и научноистраживачки рад и 2) конструкција и стандардизација психолошких мерних инструмената за испитивање структуре личности и карактеристика регрутне популације. По оствареним резултатима рада и бројним магистарским и докторским дисертацијама допринос Одељења за војну психологију оцењен је високом оценом у психолошким круговима¹⁴. Један од значајних доприноса био је и израда методолошког упутства за селекцију и класификацију људства.

У овом периоду одбрањена је једна докторска дисертација: *Последице излајања неконтролибилним исходима у зависности од ојаженої узрока неконтролибилности – евалуација теорије научене беспомоћности* (Шипка, 1984). Припадници одељења објавили су следеће чланке: „Дисимулација у селекционом контексту и факторска структура теста личности EPQ” (Шипка, 1980), „Cross-cultural comparison of personality: Yugoslav children and English children” [in Serbian] (Eysenck, Šipka, 1981); „Бихевиорална медицина и конструкт контролибилности” (Шипка, 1983), „Canonical relations between intellectual and personality domains” (Momirović, Ignjatović, Šipka, & Horga, 1986).

Анализом наслова истраживачких тема закључује се да је истраживачка активност била у функцији решавања практичних проблема у војној организацији. Међутим, систематски рад на питањима селекције и класификације допринео је и теоријском развоју и напретку, што је наишло на интересовање академске јавности из цивилних структура. Посебан теоријски допринос дат је сагледавању структуре и димензионалности психолошких, социолошких, моторичких и антропометријских особина регрутне популације, што је резултирало практичним доприносом конципирању новог система регрутовања за потребе ЈНА, као и израдом и стандардизацијом преко 300 различитих инструмената за мерење и испитивање у области селекције и класификације војног људства (Пујић, 1989, стр. 301–302).

---

14 Многи истакнути психолози и истраживачи у Одељењу су служили војни рок или радили у дужем периоду: Љ. Стојић, Л. Станков, П. Огњеновић, А. Фулгози, К. Момировић, Д. Макавејев, Ж. Кораћ, А. Буквић, С. Хрњица, Б. Волф, С. Фајгељ, П. Шипка, З. Џамоња (<http://www.psiholog.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id=57>)

У току 1990. године формиран је Институт за ментално здравље и војну психологију ВМА, спајањем Института за ментално здравље и здравствено просвећивање са Одељењем за војну психологију. Одељење за војну психологију било је организационо повезано са Заводом за превентивну медицину ВМА, а касније са Групом неуропсихијатријских клиника ВМА.

Институтом је од 1990. до 1999. године руководио пук проф. др Братислав Петровић, неуропсихијатар, док су Одељењем за војну психологију руководили пуковник др Радојко Миловановић, у периоду од 1990. до 1994. године и др Миланко Чабаркапа. Стручњаци института били су изузетно плодносни и у научноистраживачкој и публицистичкој делатности; од оснивања је одбрањено седам докторских дисертација и објављено 12 значајних публикација у облику књиге или уџбеника (Шпирић и сар., 2002, стр. 684). Резултат рада Одељења за војну психологију је и докторска дисертација *Психолошки фактори стреса у борбеним акцијивносцима* (Чабаркапа, 1996)¹⁵.

Институт за ментално здравље трансформисан је 1999. године у Одељење за ментално здравље и војну психологију, које је ушло у састав Завода за превентивну медицину ВМА, а за начелника одељења постављен је пук. др Мирослав Радовановић. Током 1999. године Одељење за војну психологију постаје Одсек за војну психологију, а Институт постаје Одељење за ментално здравље и војну психологију ВМА, а након 2010. године Одсек за војну психологију постаје Одсек за психолошку селекцију са три запослена психолога (<http://www.psiholog.mod.gov.rs/sadrzaj.php?id=57>).

Војне школе и научноистраживачки рад

Раздобље од 1944. до 1952. године у развоју Војне академије период је њеног утемељења, организацијских промена и увођења облика

---

15 Током десетогодишњих ратних сукоба чланови Института били су изузетно ангажовани на решавању проблема ратног психотрауматизма. Сечена искуства уграђивана су у свакодневни рад, а из тога су проистекли бројни стручни радови (објављено преко 60 радова из области ратног психотрауматизма), учешће на стручним скуповима и конгресима где су радови представљени (Шпирић и сар., 2002, стр. 684).

и метода школовања заснованих на сопственим искуствима и потребама (Бјелица, 1983, стр. 55)¹⁶. У наставним плановима и програмима Војне академије психологија се у том периоду изучава заједно са педагогијом под називом Педагогија и психологија¹⁷.

У периоду од 1952. до 1966. године створени су услови, а нарочито материјална основа за квалитетније извођење наставе у Војној академији. Организација Војне академије ЈНА од септембра 1953. до 1956. године указује на то да се у оквиру Управе Војне академије ЈНА налазио Одсек за организацију и планирање наставе, који су, осим начелника и помоћника начелника одсека, чинили наставници општег образовања, укључујући наставнике педагогије и психологије (*Истио*, стр. 130). Према наставном плану Војне академије ЈНА из 1958. године питомци су изучавали предмет Војна психологија и педагогија¹⁸. Сходно изменама у Наставном плану и програму Војне академије у школској 1959/1960. години, питомци су изучавали предмет под називом Општа психологија, педагогија и војна психологија (*Истио*, стр. 143)¹⁹. У организационој шеми Војне академије ЈНА од 1965. године постоји Катедра

---

16 То је био први период у развоју Војне академије. У периоду од 1944. до 1952. године назив Академије се више пута мења: Војна академија ДФЈ од 21. новембра 1944. до 31. јула 1945. године; Пешадијско војно училиште од 31. јула 1945. до 29. маја 1950. године; Школа за активне пешадијске официре од 29. маја 1950. до 13. јула 1951. године; Школа активних официра од 13. јула 1951. до 1. фебруара 1952. и Војна академија ЈНА од фебруара 1952. године. Војна академија је у овом периоду била дислоцирана прво у Београду, затим у Крагујевци, и најзад, у Сарајеву, да би 1953. године била враћена у Београд. (Бјелица, 1983, стр.55).

17 У Пешадијском војном училишту, које је формирано 20. септембра 1945. године, већ у првој корекцији Наставног плана и програма уведен је предмет „Педагогија и психологија”. Тако је у наставном плану 2. класе Пешадијско војног училишта (15.09.1947-15.09.1949) под редним бројем 23. наведени су предмети Педагогија и психологија (прилог 18, Архив ЈНА, К-113, Ф-1, Р-1/51, Р-1/65) (Станић, 1986, стр. 309).

18 Наставни план Војне академије ЈНА – за подофицире (1958) обухватао је предмет „Војна психологија и педагогија са 140 часова” (Станић, 1986, стр. 335).

19 Приликом анализе Прегледа предмета и броја часова по трогодишњем програму за 14. класу Војне академије (подофицири), може се уочити да су они у периоду 1958-1961. година изучавали предмет под називом „Општа психологија, педагогија и војна психологија” у укупном трајању од 140 часова, и то: 25 часова на првој и 115 часова на другој години школовања (Бјелица, 1983, стр. 143).

општег образовања, која је организационо везана за помоћника начелника за наставу.

Период од 1966. до 1969. године може се назвати прелазним периодом развоја Војне академије од више у високу војну васпитно-образовну установу (прелазак на четворогодишње школовање). Војна академија ЈНА преименована је у Војну академију КоВ 1966. године (Бјелица, 1983, стр. 220)²⁰. У овој фази развоја Војне академије дошло је до темељитије модификације наставног плана и програма, чији је циљ да будуће старешине добију још већи степен стручне квалификације и темељита теоријска знања из области које су непосредно везане за њихов будући војни позив (*Исто*, стр. 215).

У складу са Заједничким основама наставних планова и програма војних школа усвојеним јуна 1966. године, заједничке предмете у Војној академији КоВ су, између осталог, чинили Војна педагогија са 60 часова и Војна психологија са 40 часова (Станић, 1986, стр. 379). Као што се види, војна психологија се тада први пут изучава као засебан предмет. Према наставним плановима и програмима Војне академије у школској 1973/74. години, који су састављени према заједничким основама из 1969. године и делимично обновљени у каснијим годинама, област општег образовања (наставно подручје друштвено-политички предмети) чинили су, између осталог, Војна андрагогија са 60 часова и Војна психологија са 60 часова (Станић, 1986, стр. 388).

Ради унапређења наставног процеса урађене су бројне анализе и истраживања појединих старешина, а нарочито психолога и педагога који су дуже радили у наставнонаучном одсеку као носиоци унапређења наставног процеса²¹.

---

20 Војна академија КоВ била је намењена за основно школовање официра родова КоВ, осим рода ПВО. Од 1970. године у Војној академији школује се кадар за потребе родова КоВ: пешадије, оклопних јединица, артиљерије, инжењерије и АРЈ ПВО (Бјелица, 1983, стр. 220).

21 У вези с тим, треба истаћи допринос пуковника психолога мр Тому Главача који је у периоду од 1959. до 1974. године у својству наставника обуке и васпитања, референта за војну психологију и вишег научног сарадника урадио 19 значајних анализа (Бјелица, 1983, стр. 231).

Упоредо са развојем теорије и праксе примене научних метода у истраживачким институцијама у високим и вишим школама, у катедрама за друштвене науке настајале су целовите замисли о посебним научним дисциплинама које ће изучавати поједине компоненте војне делатности и основне проблеме живота и рада у војсци. У томе се посебно истицала Политичка школа ЈНА. У њеним катедрама од 1960. до 1970. године целовито је обухваћена проблематика војне андрагогије, војне психологије, социологије војне организације, социологије рата и армија. У оквиру тих посебних научних дисциплина изучавана су и питања методологије сваке дисциплине посебно (Пујић, 1989, стр. 241).

3.1.4. Реорганизацијом ЈНА 1973. године наука добија своје место и у наставним институцијама

У склопу реорганизације ЈНА из 1973. године и новим концептом организације НИР-а дат је значајан простор војном школству. Законом о војним школама из 1973. и 1978. године, све високе војне школе ЈНА, а међу њима Војна академија, Висока војна политичка школа (ВВПШ) ЈНА и ВМА добиле су статус научних установа²². Од њих се очекивало да постану не само наставне него делом и научне институције за друштвене науке које су део њиховог наставног програма у васпитно-образовном раду. Високе војне школе, односно њихове катедре требало је да истражују првенствено васпитно-образовни процес „са становишта његове рационализације, ефикасности и економичности, ..., да подстичу усавршавање наставно-научног кадра, и да се баве са другим сличним проблемима, у складу са својом програмском оријентацијом” (Истио, стр. 257).

Сходно тим очекивањима, у овом периоду, а нарочито од 1976. до 1985, војне школе су се све више бавиле научноистраживачким радом. Ову функцију они су реализовали, највећим делом, остварива-

---

22 Закон о војним школама и научноистраживачким установама ЈНА (Службени лист СФРЈ, бр. 26 (73) од 10. маја 1973. (172) и Закона о војним школама и научноистраживачким установама (Службени војни лист бр. 8 (78) од 28. фебруара 1978).

њем: (1) последипломских студија; (2) организовањем и спровођењем доктората војних наука; (3) непосредним радом на реализацији одређених научноистраживачких задатака (пројеката) и (4) методолошким оспособљавањем наставника и слушалаца (питомаца) за бављење научноистраживачким радом (Станић, 1986, стр. 221).

Високе војне школе претежно су се бавиле примењеним истраживањима, пре свега, из оних области војних наука које се као матичне изучавају у одговарајућим школама. Тежиште је, углавном, било усмерено на: војну науку, у ужем смислу (ратну вештину), војноандрагошка, психолошка и друга истраживања за потребе војне обуке и васпитања и нека подручја друштвених наука, посебно војнополитичких (*Истио*, стр. 225).

Висока војнополитичка школа ЈНА (ВВПШ), која је била непосредно потчињена Политичкој управи, настала је 1972. године преформирањем из једногодишње Политичке школе ЈНА, а затим је верификована законима о војним школама 1973. и 1978. године. У складу с тим, ова школа развила је више образовних, научних и других активности које су биле од интереса за ЈНА и друштво у целини, као што су на пример: „организовање и извођење последипломских студија на војнополитичком смеру у самој школи и у сарадњи са војним школама које организују друге смерове последипломских студија; развијање научноистраживачког рада у области друштвених наука који је непосредно усмерен на задовољавање одређених интереса оружаних снага и народне одбране” (*Истио*, стр. 216).

Њена научна делатност, осим проблематике наставе, била је усмерена на „развој научнонаставних дисциплина и других питања теоријско-студијског карактера у области филозофије, политикологије, војне психологије, војне организације и војне андрагогије”. Од школе се тражило да буде „образовна институција са специјалистичким и магистарским студијама, у складу са кадровским потребама ЈНА” (Пујић, 1989, стр. 257)²³. У овој школи је одбрањена једна докторска дисерта-

---

23 Ова школа је била значајан извор за формирање научноистраживачког кадра у периоду од 1960 до 1972. године. Након више од једне деценије изградње научног кадра, у ВВПШ је било 25 наставника, од којих два доктора наука, три ма-

ција андрагошко-психолошке природе *Моштивација војника у обуци и васпитању* (Дамјановић, 1987), а затим објављена монографија под истим називом (Дамјановић, 1989).

Према Закону о војним школама и научноистраживачким установама ЈНА, од 1973. године Војна академија Копнене војске (ВА КоВ) јесте високошколска наставна и научна установа ЈНА која спрема војне старешине са високом војностручном спремом за командне и друге дужности у тактичким јединицама родова КоВ и одређених служби. Овим законом, као и другим подзаконским актима утврђени су следећи задаци ВА КоВ: последипломске студије за усавршавање кадрова за научноистраживачки рад у областима војних наука које се као матичне изучавају на Војној академији; НИР у области војних наука које се по наставном плану и програму изучавају на Војној академији (*Исто*, стр. 211–212).

Почев од 1975. године организацијску структуру Војне академије чиниле су и катедре, као основне наставно-научне организацијске јединице. Оне су обухватале више сродних предмета, а чинили су их сви наставници и сарадници који су непосредно изводили или сарађивали у извођењу наставе из предметних подручја (Бјелица, 1983, стр. 233). Катедра друштвено-политичких наука реализовала је наставу из више предмета, а међу њима су били војна психологија и војна андрагогија. Сходно томе, структуру катедре је, између осталих група, чинила група наставника војне андрагогије и група наставника војне психологије²⁴. Катедра је имала у свом саставу 16 наставника и изванредан број спољних сарадника, од којих су три били доктори наука, а остали су били магистри или пред завршетком последипломских студија. Наставници и сарадници ове катедре, сем уџбеника и приручника за

гистар наука, 12 на последипломским студијама, седам са завршеним факултетом друштвених наука и један апсолвент филозофског факултета (Пујић, 1989, стр. 269).

- 24 Према новом наставном плану и програму од школске 1974/75. године изучавали су се предмети Војна андрагогија и Војна психологија уместо предмета Војна психологија и андрагогија (Бјелица, 1983, стр. 269-270). Наставним планом и програмом из 1982/83. године предвиђена је реализација ових предмета у трајању од 56 часова (Војна психологија) и 60 часова (Војна андрагогија) (*Исто*, стр. 275).

наставу, написали су већи број чланака, расправа, приказа, рецензија и скрипата (*Исџо*, стр. 238–240)²⁵.

Када је реч о школовању и усавршавању неопходног броја научноистраживачког кадра из области друштвених наука, почев од 1976. године на Војној академији отворено је последипломско усавршавање из војне андрагогије, а у Високој војнополитичкој школи ЈНА са војнополитичким смером²⁶. Од почетка последипломског усавршавања до 1989. године војну андрагогију уписала су 34 кандидата, а магистрирало је њих 20, док је војнополитички смер уписало 59 кандидата, а магистрирало је свега шест кандидата. По мишљењу Д. Пујића, ови подаци указују на то да „последипломске студије у армијским институцијама нису (до тада биле) ефикасне, посебно када се има у виду чињеница да скоро нико од магистара није систематски укључен у научноистраживачки рад”. Овај став поткрепљује чињеницом да стање у последипломским студијама крајем 1985. године „упућује на закључак да оне нису у потпуности на нивоу садашњих и будућих потреба, да се не заснивају на најновијим сазнањима науке у области коју покривају” (Пујић, 1989, стр. 270).

У разматраном периоду на Војној академији одбрањена је једна магистарска теза *Значај њохвале и кријишке у њроцесу формирања вје-*

---

25 За постизање успеха у извођењу наставе и писању уџбеника веома су допринели досадашњи и садашњи наставници и сарадници и то: пуковници: др Ђорђе Милованчевић (начелник катедре до 1976. године), др Филип Пешић (начелник катедре од 1976. године); потпуковници: Томо Главач, Немања Стевановић. Мр Никола Булајић, др Ранко Поповић, мр Гојко Маројевић; капетани I класе: мр Зоран Килибарда; грађанска лица: др Десимир Пајевић, мр Љубомир Касагић; спољни сарадници: др Боривој Самоловчев. Закључно са 1980. годином објавили су следећи број радова: потпуковник мр Никола Булајић – 12; Љубомир Касагић – 16; др Десимир Пајевић, психолог 43 рада итд., што говори о значајним резултатима и доприносу унапређењу наставног процеса из дотичних предмета (Бјелица, 1983, стр. 240).

26 Последипломске студије у високим војним школама формално-правно су уведене још Законом о војним школама из 1973. године, с тим да су последипломске студије из области војних наука отпочело од школске 1976/77. године. Тако су до 1985. године организоване последипломске студије из ратне вештине (стартегије, оператике и тактике), војне андрагогије и војнополитичких наука (Станић, 1986, стр. 221).

шћине тађања из ишћиоља (Касагић, 1976). Катедра друштвених наука Војне академије обезбедила је објављивање првог уџбеника из војне психологије *Увод у војну психологију* (Поповић, 1975) и реализовала један научноистраживачки задатак „Проблеми формирања и деловања питомачких колектива”, којим је руководио мр Љубомир Касагић и из којег је написана студија *Неки проблеми формирања и деловања питомачких колектива* (Касагић, Костић, Бауцал, Зорић, 1979).

Међутим, замисао о развоју НИР-а у војним школама у деценији 1975–1985. године није у потпуности остварена (Пујић, 1989, стр. 257). Остваривање НИР-а отежано је разноврсним проблемима, али првенствено организацијом наставног процеса и истраживачког рада, оптерећеношћу и мањком кадрова за реализацију НИР-а. Наставни кадар био је преоптерећен наставним и другим обавезама са мало времена за истраживачки и студијски рад. Наставници су радили на више студијских програма и нивоа усавршавања кадрова и додатно ангажовани на реализацији ваннаставних активности²⁷. Ни у том периоду нису пронађени и прихваћени прави стимуланси за интензивније и систематичније усавршавање научноистраживачког кадра. Организацијско-формацијским решењима нису била предвиђена формацијска места магистара и доктора наука, у избору за унапређење у виши чин та научна звања нису имала већег утицаја, материјални и морални стимулуси нису били јасно дефинисани (*Ист*о, стр. 269).

---

27 Први свеобухватни попис и анализа стања кадра који се могао ангажовати на истраживањима у области друштвених наука остварен је 1975. године. Тада је у ЈНА евидентирано 615 лица са завршеним факултетом друштвених наука, од којих 81,5 одсто официра и 18,5 одсто грађанских лица. Са правним и економским факултетом било је 401 лице, са филозофским (филозофија, социологија, психологија, педагогија, историја) факултетом 125 лица, са Факултетом политичких наука 83 и са Факултетом организационих наука 6 лица. Старосна структура је била задовољавајућа, већина је била у распону од 45 до 55 година старости. Међутим, с обзиром да се кадар у Армији пензионише знатно раније него одговарајући кадар у друштву, стање није било повољно. Крајем 1975. године 19 лица је имало научни степен доктора наука, а 48 звање магистра наука, 73 лица налазило се на последипломским студијама, а 19 је припремало докторску дисертацију. Од 1975-1985. године око 60 одсто тог кадра је отишло из активне службе. У исто време, смањен је прилив кадра за НИР у Армији (Пујић, 1989, стр. 269).

На крају разматрања првог периода у развоју научноистраживачке мисли војне психологије треба нагласити да су проблеми истраживања у то време редовно посматрани са становишта више сродних наука и научних дисциплина: социологије, педагогије, андрагогије, психологије, филозофије и других научних дисциплина. Због тога су истраживачки пројекти најчешће имали интердисциплинарни карактер. У студији *Развој научноистраживачког кадра за њошреде реализације њежишних задатака НИР-а у оружаним снамама* изнет је податак да је у научној области друштвених наука у ЈНА крајем 1985. године био 201 научни радник, од којих 40 доктора наука, 139 магистара наука, 7 специјалиста, и 15 са високом стручном спремом. Међутим, веома мало њих се бавило истраживачким радом. Такође, наводи се да су постојали проблеми у усаглашавању прописа о оптерећењу наставника наставним радом и другим обавезама, у осмишљавању и изградњи стабилног система стимулација наставника за учешће у научноистраживачком раду (*Истио*, стр. 270–271).

Анализе научноистраживачког рада у високим војним школама које су вршене од 1976. до 1978. године, указале су на то да та делатност у њима битно заостаје у односу на наставно-образовну функцију. Анализа је, исто тако, потврдила већ раније истакнути захтев да не може бити стваралачке и високошколске наставе без одговарајућег научног рада катедри и наставника (Станић, 1986, стр. 226).

3.1.5. Научно-стручна издавачка делатност у периоду од 1958. до 1980. године

Саставни део научноистраживачког рада била је припрема и издавање стручних и научних публикација која се одвијала кроз три врсте издања: стручно-научну едицију Проблеми васпитања и обуке, едицију научних саопштења о сваком истраживачком пројекту, едицију посебних издања стручно-научних дела (Пујић, 1989, стр. 305).

У оквиру едиције која је покренута у Одељењу за студије и искуства Управе за МПВ Проблеми васпитања и обуке с циљем популаризације педагошких, психолошких, андрагошких и социолошких научних сазнања од значаја за наставу, обуку и морално-политичко васпи-

тање у периоду од 1958. до 1971. године објављене су публикације из области војне психологије: *Сѝрах у дѝци – резулѝаѝи и сѝѝраживања ауѝора из САД из ѝпраксе Друѝоѝ свеѝскоѝ раѝа* (Dollard, 1958); *Човек као факѝор Армије*, превод са енглеског, „О чулима” – изводи из дела *Психолоѝија за дорѝе*, превод са енглеског (Boring, 1958); *Психолоѝија и војник* – превод са енглеског (Copeland, 1958); *Психолоѝија личносѝи* (Pot, 1961); *Психолошка сѝѝрана васѝиѝања и обуке*, превод са руског (Lukov, 1962); *Краѝки ѝреѝлед војне ѝсихолоѝије*, превод са пољског (Šcerba, 1965); *Основи војне ѝсихолоѝије* – превод (Група совјетских ауѝора, 1965) и друге публикације из области војне педагогије и проблема морала (*Исѝо*, стр. 306).

У публикацији *Психолошке основе васѝиѝања и обуке* (Мијатовић, 1959) у три поглавља изложене су следеће теме: 1. Предмет психологије и њен значај за васпитање и наставу (обуку), 2. Психолошке особине личности и 3. Психолошке основе обуке у Армији (Пујић, 1989, стр 275). После ове публикације уследило је објављивање психолошке литературе, која је била првенствено у функцији васпитања и образовања. Може се рећи да је у периоду 1959–62. године учињено веома много на научном осветљавању обуке и васпитања. Објављени су следећи радови: *Психолоѝија и војник* (1959), *Психолоѝија личносѝи* (1961), *Психолошка сѝѝрана васѝиѝања и обуке – збирка радова* (1962), *Индивидуално ѝри-лажење васѝиѝању војника* – совјетски превод (1964), *Васѝиѝање војноѝ колекѝива* (Цмелић, 1965), *Прилаѝођавање обуке раѝу* (Јовановић, 1967) (Пујић, 1989, стр 277).

У едицији саопштења резултата НИР-а, иако су предмети истраживања били мултидисциплинарни, издвајају се радови који обрађују проблеме и представљају методологију војне психологије: „Елаборат резултати провере знања војника по тесту АЗ” 67/130 (1959); „Активност војника и питомаца у настави” (1964); „Прилагођавање војника, питомаца и младих старешина на услове живота и рада у Армији” (1965); „Психосоцијални профил младих пред ступање у ЈНА” (1967); „Одред ЈНА на Синају – у време израелско-арапског сукоба” (1968); „Слободно време војника и начин његовог коришћења” (1969); „Андрагошко-психолошка знања старешина” (1970); „Општеобразовна и општекултурна знања старешина” (1970); „Време потребно за обуку војника по-

јединих специјалности” (1970); „Могућности развијање иницијативе војника у процесу обуке и васпитања” (1971); „Прилагођеност војне обуке концепцији ОНО” (1970/71); „Маневар ’Слобода 71” (1972) и „Вредносна оријентација младих у ЈНА” (1972).

Билтен *Специјални рајџ, психолошко-психопадагошка активност*, почео је да излази маја 1974. године с намером да се прати и истражује пропагандно-психолошка делатност (ППД) у страним армијама, њени садржаји, облици, организованост и модели деловања према оружаним снагама СФРЈ. Билтен је информисао наше старешине о ППД страних армија на наше оружане снаге и едуковао их за вођење сопствених пропагандних акција и о заштити од тог деловања²⁸.

У едицији Посебна издања институције научноистраживачког рада (Одељење, ЦАПСи и др.) биле су иницијатори припреме и израде појединих научно-стручних дела која су настала у процесу НИР-а. Издвајају се: *Сазнања и обуке Маневра „Слобода 71”* из 1972. године, публикација је настала на основу емпиријских сазнања до којих се дошло истраживањима у току самог маневра; *Основи војне психологије*, група аутора из 1973. године, збирка радова истакнутих домаћих аутора из области „војне психологије, психологије личности, психички процеси, војна обука, војни колектив, војни морал, психолошке основе односа човек-техника и др.” (*Исто*, стр. 302).

Поједини истраживачи, улагањем вишег труда ван истраживачких институција за друштвене науке, додатно су обрадили теме: „Фактори успешности обуке војника – чланова посаде тенка” (Мићовић, 1967), „Утицај метода за трансформацију и кондензацију основних информација на метријске карактеристике когнитивних тестова” (Волф, 1975), „Деловање неких егзогених чинилаца на нивоу, структуру и организацију фактора који суделују у процесу пријема, декодовања и трансформације информација” (Џамоња, 1976), „Корелати успешног интерперсоналног процењивања садржани у личности процењивача” (Шипка, 1977), „Факторски систем оцењивања тестова и структура интелекту-

---

28 У првим годинама излазило је од шест до осам бројева, а од 1980. године до два броја годишње, штампан је у тиражу од 10.000 примерака тако да је био доступан ширем кругу старешина.

алних способности” (Wolf, 1980) „35 година Војномедицинске академије ЈНА”, 1985, стр. 56–61 (према: Пујић, 1989, стр. 302). Осим наведених радова, објављена су два уџбеника: *Увод у војну психологију* (Поповић, 1973) и *Саобраћајна психологија* (Цамоња, 1982).

3.2. Развој војне психологије од 1980. до 2017. године

Средином 1976. године прихваћено је становиште о томе да се научноистраживачки рад у области друштвених наука ближе одређује дугорочним и средњорочним плановима научноистраживачког рада, а у складу са одговарајућим плановима развоја оружаних снага СФРЈ (Пујић, 1989, стр. 228)²⁹. Сходно томе, Планом и програмом научноистраживачког рада у области друштвених наука у ЈНА, за период од 1986. до 1990. године, између осталих, утврђени су следећи задаци научног истраживања: истраживање васпитно-образовне праксе у војним школама и јединицама ЈНА, с посебним нагласком на сагледавању свих битних чинилаца који утичу на вредносну оријентацију, ставове и уверења младих, у складу с променама у нашем друштвено-економском и политичком развоју. Сагледавањем ових тема може се увидети да су истраживања усмерена на изучавање унутарармијских проблема, што претпоставља дескрипцију, прикупљање чињеница, класификацију и слично, а да је мањи нагласак на тражењу нових решења, како би се мењало постојеће стање (Пујић, 1989, стр. 228).

Развој војне психологије на разматраном интервалу од 1980. до 2017. године је период у којем се много јасније сагледава НИР у области друштвених наука. Научне области су све диференцираније од својих основних области и добијају префикс војне: војна психологија, војна андрагогија, војна социологија са јасним предметом, задацима и циљевима рада као и са специфичном методологијом научноистраживачког рада и методама и техникама истраживања.

---

29 Упутство за научноистраживачки рад у области друштвених наука у оружаним снагама СФРЈ, 1976.

Водећи истраживачи тог времена, који се с правом сматрају оснивачима војне психологије на овом простору, завршавају своја последипломска усавршавања, докторирају из области психологије са темама из области војне психологије. Наставља се мултидисциплинарни приступ у НИР-у, али све више се диференцирају проблеми по матичним областима, именују се руководиоци пројекта и чланови пројектног тима, као и носиоци задатка. Ово је период са пуно публикација, првенствено уџбеника и практикума из војне психологије и војне психијатрије, студија и радова у научним часописима.

Истраживачи војне психологије запослени на Војној академији, Институту ратне вештине (потоњем Институту за стратегијска истраживања), ВМА и другим институцијама заједно сарађују на научноистраживачким пројектима. У НИР-у користе савремене методе и технике научноистраживачког рада, док су теме истраживања и даље усмерене на проблеме из војне организације. Резултати истраживања презентују се академској јавности на научностручним скуповима у земљи.

Психолошка и андрагошко-психолошка истраживања реализована су на Војној академији (Катедре друштвених наука/Катедре за војну андрагогију и психологију), затим у оквиру Института за стратегијска истраживања (Одсек за истраживање обуке на стратегијском нивоу). Института ратне вештине (Одсек за војну социологију и психологију) или у оквиру сарадње организацијских целина ових институција у периоду од 1981. до 2006. године.

3.2.1. Научноистраживачки рад у периоду од 1981. до 1990. године

Степен реализације научноистраживачких пројеката у војним школама био је веома различит. Тако је, на пример, у периоду од 1981. до 1985. године у потпуности реализовано само седам научноистраживачких пројеката, и то: у ВВПШ ЈНА три, у Центру високих војних школа један и у Морнаричком школском центру један пројекат. На основу тога Д. Пујић закључује да је „научноистраживачки рад у области друштвених наука у војним школама још увек повремена и споредна активност. Он сматра да тамо где је он постојао да је био окренут уна-

пређењу васпитно-образовног рада у самим школама и индивидуалном усавршавању наставничког кадра” кроз последипломске студије и израду докторских дисертација (*Исто*, стр. 257).

Војна академија

Када је у питању Војна академија, циљеви школовања у периоду од 1981. до 1990. године нису се битно мењали. У току 1981. године заједничке предмете у групи друштвених наука, између осталог, чине Војна андрагогија са 56 часова и Војна психологија са 56 часова (Станић, 1986, стр. 406). Наставно-научни одсек (група за НИР) имао је улогу да подстакне, координира и усмерава иницијативу за научноистраживачки рад. Сходно томе, остварени су извесни резултати у школској 1980/81. години. Реализовано је неколико значајних пројеката: „Социолошки и психолошки аспекти коришћења слободног времена питомца ВА КоВ” (мајор мр Гојко Маравић и професор мр Љубомир Касагић); „Ставови питомца, старешина и наставника о васпитној вредности стимулативних мера” (потпуковник мр Никола Булајић); „Руковођење као фактор формирања питомачког колектива” (капетан прве класе мр Зоран Килибарда) (Бјелица, 1983, стр. 232).

У школској 1981/82. години Катедра друштвених наука је почела са реализацијом следећих научноистраживачких пројеката: *Структура личности и питомца ВА КоВ, избор и моћност предвиђања едукативне успешности* (руководилац пројекта био је мр Љубомир Касагић, професор); *Демографски, социјални, васпитно-образовни и психолошки фактори као детерминанте успешности официра КоВ на почетним старешинским дужностима у јединицама ЈНА* (руководилац пројекта био је капетан прве класе Петар Костић); *Мотивација и питомца за учење* (руководилац пројекта био је потпуковник Никола Булајић) (Бјелица, 1983, стр. 232). Осим тога, ова катедра урадила је следеће студије: *Утицај особина личности на обављање руководилачких улога у војном колективу* (Костић, 1984) и *Вредносне оријентације и животи стилови и питомца Војне академије* (Пајевић, Ловре, Маравић, Костић, 1987).

Ради даље рационализације војношколског система, као и ради ефикаснијег остваривања наставно-образовних и научних задатака

војних школа, он је у току 1984. и 1995. године значајно дограђен, са тежиштем на трансформацији ЦВВШ ЈНА „Маршал Тито” у два центра: Центар ОС за стратегијска истраживања и студије ОНО и ДСЗ „Маршал Тито” (у његовом саставу је Школа општенородне одбране, Институт за стратегијска истраживања и докторат војних наука) и Центар високих војних школа КоВ ЈНА (у његовом саставу је Војна академија КоВ).³⁰ Тиме је обезбеђена целовитост и међусобно прожимање наставног и научног рада у високим војним школама (Станић, 1986, стр. 260. и 262).

У основама наставних планова и програма војних академија из 1985. године заједнички предмети за све војне академије, када је реч о друштвеним предметима, били су: Војна психологија, Војна андрагогија, Војна историја, Основе војног права и Страни језик (*Исто*, стр. 264).

У истраживачком периоду од 1981. до 1990. године одбрањене су четири докторске дисертације војних психолога: *Психолошки и социјално-економски фактори као детерминанте избора занимања* (Пајевић, 1981), *Последице излајања неконтролибилним исходима у зависности од ојаженог узрока неконтролибилности – евалуација теорије научене беспомоћности* (Шипка, 1984), *Организација и интеракција особина личности као чинилац васпитно-образовне усљешности* (Касагић, 1984) и *Селекција људства и бриљантност њојединаца захтевима војне организације* (Костић, 1989).

Значајно је напоменути да су у овом периоду израђена два уџбеника *Основи војне психологије* (Пајевић, Касагић, Шипка, 1987), *Војна психологија* (Арнаутовић, Касагић, Пајевић, 1988) и један практикум из војне психологије за потребе изучавања предмета војне психологије са свим структурама питомца: *Практикум војне психологије* (Касагић, Пајевић, Костић, Ловре, 1990), као и један уџбеник из Основа психологије општенородне одбране и друштвене самозаштите за потребе Факултета ОНО – Београд *Основи психологије општенородне одбране и друштвене самозаштите* (Пајевић, Требјешанин, 1988).

---

30 Наредба Савезног секретара за народну одбрану (ГШ ЈНА – IV) од 17. маја 1984. године

Почетком деведесетих година објављене су три књиге из области ратне психијатрије: *Психологологија или поремећај личности* (Капор, 1980), *Рајна психијатрија* (Капор, 1982), *Психички стрес у рату* (Јовичевић, 1984), и две монографије из области војне психологије: *Фактори кохезије бродских колектива* (Арнаутовић, 1981) и *Мотивациони чиниоци избора војне професије* (Пајевић, 1983).

Истовремено, објављене су две студије Војне академије: *Утицај особина личности на обављање руководилачких улога у војном колективу* (Костић, 1984), *Вредносне оријентације и животињски стилови њихових Војне академије* (Пајевић, Ловре, Маравић, Костић, 1987) и једна студија из Војномедицинске академије: *Структура антрополошких димензија војника ЈНА* (Момировић, Џамоња, Хошек, Wolf, Гредел, 1981).

На основу доступних извора литературе, у разматраном периоду објављен је већи број чланака војних психолога у домаћим часописима. Истраживачи су резултате својих истраживања публиковали у часописима *Војно дело*, *Зборник радова ВА КоВ*, *Теорија и рајна пракса*, *Психологија* и *Ревизија за психологију*.³¹

---

31 Приказане су теме: испитивање мотивисаности за војни позив (Пајевић, 1980); скраћене С-Р скале дисоцираности, моралности, анксиозности и екстраверзије код возача моторних возила (Игњатовић, Момировић, Џамоња, Wolf, и Шипка, (1981); мотиви као детерминанте избора занимања и њихов утицај на опредељење кандидата за војне академије (Пајевић, 1982), методе процене особина војних старешина (Арнаутовић, 1982), увод и значај физичких способности за извршавање борбених задатака (Пајевић, Маравић, 1983), особине личности и васпитно-образовна успешност (Касагић, 1983), бихејвиорална медицина и конструкт контролибилности (Шипка, 1983), примарна психијатријска превенција у савременој армији (Капор, 1983), утицај васпитно-образовног процеса на мијењање неких особина и структуре личности питомаца (Касагић, 1984), утицај интелектуалних способностим и неких конативно-мотивационих особина личности на васпитно-образовну успешност (Касагић, 1984), прилог проучавању интелектуалних и мотивационих карактеристика популације кандидата за Војну академију као чиниоца избора занимања (Пајевић, 1984), узастопно испитивање ваљаности стандардизованог психолошког интервјуа (Костић, Љубичић, 1984), пожељне особине личности официра неких савремених армија (Костић, 1984), компаративна анализа психофизичких оптерећења питомаца у тактичким вежбама на логоровању (Пајевић, Маравић, 1985), С-Р скале дисоцираности, моралности, анксиозности и екстраверзије (Игњатовић, Момировић, Џамоња, Wolf, и Шипка, (1986); утицај особина личности на прилагођеност питомаца полигонским условима (Пајевић, Маравић, Костић, 1987), особине лич-

Војна академија реализовала је истраживачки задатак „Активност питомаца у настави (1986)”, а Институт за стратегијска истраживања/Институт ратне вештине реализовао је научноистраживачки пројекат „Систем образовања и васпитања у оружаним снагама СФРЈ (1986–1990)”.

Током осамдесетих одбрањена је магистарска теза андрагошко-психолошке природе на тему *Руковођење као фактор израђивања њихово-мачких колектива* (Килибарда, 1981) и три докторске дисертације: *Андрагошко-дидактички, психолошки и социјално-економски фактори као детерминанте структуре и нивоа мотивација за учење* (Булајић, 1984), *Мотивација војника у обуци и васпитању* (Дамјановић, 1987) и *Пожељне особине наставника војних академија са савременим преференцијом њиховаца* (Килибарда, 1990).

Мултидисциплинарно су истраживане теме: мотивисаност војника за политичко образовање и васпитање (Дамјановић, 1981), улога питомачког колектива у процесу формирања свестране личности будућих старшина (Килибарда, 1983), утицај предмета општевојног образовања у Војној академији КоВ за формирање свестрано развијене личности будућих старшина (Даљевић, 1983), руковођење као фактор формирања питомачког колектива (Килибарда, 1983), ниво изграђености питомачких колектива у различитим фазама школовања (Килибарда, 1984), колектив као социјално-психолошка категорија (Килибарда, 1986), социјално-психолошки аспекти руковођења колективом (Килибарда, 1987), утицај васпитно-образовног процеса у Војној

ности питомаца као корелативи њихове успешности у командирским улогама (Костић, 1987), валидација селекционих батерија за средње војне школе и војне академије (Костић, Миловановић, 1987), квантитативна психолингвистичка анализа војних листова (Шипка, Косановић, 1987), екстерна валидација скале L из Eysenckovog теста личности EPQ (Шипка, Ловре, Косановић, Костић, 1988), личност југословена описана резултатима на Eysenckovom упитнику EPQ (Шипка, 1988), међуполне разлике у преференцијама војничких дужности (Мићовић и Шипка, 1988), неки показатељи прилагођености питомаца логорским условима обуке (Пајевић, Костић, Маравић, 1988), васпитно деловање командира питомачког вода личним примером (Килибарда, Костић, 1990), војна друштвенонаучна истраживања у измењеним друштвеним условима (Шипка, 1990).

академији на припремљеност и оспособљеност официра за прве старешинске дужности (Даљевић, Костић, 1988).

Институти за стратегијска истраживања

Институт за стратегијска истраживања настао је 1984. године у процесу трансформације Центра високих војних школа ЈНА „Маршал Тито” и Центра за стратегијска истраживања ГШ ЈНА у нову јединствену научно-наставну институцију под називом Центар оружаних снага за стратегијска истраживања и студије „Маршал Тито” (ЦОССИС)³². Тада је у свом организацијском саставу Институт за стратегијска истраживања имао Одсек за истраживање обуке на стратегијском нивоу³³. Институт је од 1992. године преименован у Институт ратне вештине, који је био у саставу Центра високих војних школа оружаних снага (ЦВВШ ОС) „Маршал Тито”. Организацијски састав тог института је, између осталог, чинио Одсек за социологију и психологију.³⁴

Научноистраживачки пројекат „Систем образовања и васпитања у оружаним снагама СФРЈ” планиран је на нивоу ГШ ОС на иницијативу Института за стратегијска истраживања. Реализован је у периоду од 1986. до 1990. године. Носилац пројектовања и реализације задатка био је Институт за стратегијска истраживања/Одсек за истраживање обуке на стратегијском нивоу. Руководилац пројекта био је пуковник др Станко Нишић.

На основу прикупљених, анализираних и уопштених показатеља истраживања презентованих у више парцијалних студија и монографија, сумарни резултати теоријских и емпиријских истраживања комплексног система образовања и васпитања у оружаним снагама СФРЈ презентовани су у две синтетичке студије: *Систем дорбене обуке војника, старешина и јединица* (Нишић, Стојковић, Томановић, 1989) и *Систем образовања у ЈНА* (Нишић, Стојковић, 1991). Поред сумирања

---

32 Наредба пов. бр. 936-1 Савезног секретара за народну одбрану од 11. јуна 1984. године (Монографија Института ратне вештине, 2005, стр. 80).

33 Руководилац овог одсека је био пуковник др Војислав Стојковић, научни сарадник.

34 Руководиоци Одсека за војну социологију и психологију су били: прво, проф. др Зоран Килибарда, а затим др Јан Марчек, научни саветник.

основних показатеља истраживања, у синтетичким студијама изведени су закључци о целинама проблема у борбеној обуци војника и јединица и о образовању старешинског кадра и дате су препоруке (предлози) о мерама које би било целисходно донети на стратегијском нивоу руковођења системом обуке и васпитања у целини.

У синтетичкој студији *Систем борбене обуке војника, сџарешина и јединица*, поред осталог, презентовани су и закључци емпиријске студије пуковника др Звонимира Џамоње и сарадника под називом *Ушшицај ѓсихофизичких карактеристика рејруша на усјешносћ обуке војника у ЈНА*. Такође, у синтетичкој студији *Систем образовања у ЈНА сумирани су резултати истраживања Ушшицај васјишњо-образовној ѓроцеса на мењање и развој неких особина личносћи ѓишшомаца*, што је касније допуњено и објављено у монографији професора др Љубомира Касагића под називом *Особине личносћи ѓишшомаца као факћор усјешносћи и ѓроизвод образовно-васјишњине дјелашносћи Војне академије КоВ* (Касагић, 1989).

3.2.2. Научноистраживачки рад у ѓериоду од 1991. до 2000. ѓодине

Период деведесетих година је интензиван по динамици дешавања на простору бивше СФРЈ и војне организације у целини. И поред различитих форми ангажовања појединих истраживача у грађанским ратовима на простору бивше СФРЈ, овај период карактерише интензиван научноистраживачки рад, заједничка истраживања тимова истраживача који су наставили сарадњу из претходног периода, публикавање приручника за психолошке тестове, писање уџбеника, публикавање чланака у часописима и наставак развоја научноистраживачких кадрова.

Када су у питању радови из војне психологије објављени у периоду од 1991. до 2000. године, на основу доступних извора литературе из ове области може се закључити да је тада објављен један уџбеник из криминалистичке психологије за потребе Више школе унутрашњих послова: *Криминалистичка ѓсихолоѓија* (Костић, 1998), и три књиге: *Психолоѓија за војној сџарешину* (Касагић, Костић, 1992), *Личносћ и учење* (Касагић, 1996) и *Психолоѓија борбених јединица* (Костић, 2000).

На Војној академији реализована су три истраживачка задатка из области војне психологије из којих су проистекле три студије. Први задатак „Међуљудски односи у војним академијама ЈНА” реализовао је истраживачки тим проф. др Пере Шипке: Десимир Пајевић, Љубомир Касагић, Зоран Килибарда, Гојко Маравић. Резултат истраживања је студија *Међуљудски односи у војним академијама* (Шипка, Касагић, Пајевић, Килибарда, Маравић, 1991).

Други задатак „Прилагођеност студената Војних академија полигонским условима као компонента критеријума војничке успешности”, као и трећи задатак „Допринос полигонске обуке социопсихолошкој зрелости студената Војне академије Војске Југославије” реализовао је истраживачки тим проф. др Десимира Пајевића: Јан Марчек, Недељко Ђенић и Нада Данић. Резултат ова два истраживачка задатка су две студије: *Прилагођеност студената војних академија полигонским условима обуке* (Пајевић, Марчек, Ђенић, 1995) и *Социјално-психолошка интeрeписаност студенатских водова на полигонској обуци* (Пајевић, Марчек, Данић, Ђенић, 1998).

Објављена је једна заседна студија о проблемима мерења у психологији ПИЕ-ЈРС – Плучиков тест емоција *Приручник – југословенска ревизија и модификација* (Костић, 1997) и један приручник за примену психолошког инструмента *Проблеми мерења у психологији – примена рачунара* (Костић, 1996).

У том периоду проф. др Десимир Пајевић, проф. др Петар Костић и проф. др Љубомир Касагић, са сарадницима, објавили су укупно 18 чланака у домаћим часописима (*Психологија, Војно дело, Нови гласник, Наука, безбедност, полиција*) и зборницима (*Зборник факултета цивилне одбране, Мерење у психологији 2, Реалност психолошких констатација, Зборник Полицијске академије*)³⁵. Ови аутори (са сарадницима) учествовали су на Симпозијуму из ваздухопловне медицине и

---

35 Чланци обухватају следеће теме: прилагођавање полигонској обуци (Пајевић, Марчек, 1995), утицај обуке на полигону на социјалну климу (Пајевић, Марчек, Ђенић, 1996), критеријум успешности студената у обуци на полигону (Пајевић, Марчек, 1996), психолошка прилагођеност студената Полицијске академије полигонској обуци (Миловановић, Пајевић, Гојковић, 1996), интерперсоналне осо-

психологије, затим на научним скуповима „Емпиријска истраживања у психологији”, као и на Сабору психолога са 13 научних саопштења.³⁶

Када су у питању андрагошко-психолошки радови, овај разматрани период карактеристичан је по томе да су одбрањене две магистарске тезе: *Утицај врсте њоврајних информација досијуйне њосредством*

бине и интерперсонални стилови (Марчек, Пајевић, 2000), мотивациони профил кандидата за факултет цивилне одбране (Пајевић, Данић, 2000), трансформација духа професионалне војске (Касагић, 1996), међуљудски односи, дисциплина и морална снага Војске (Касагић, 1997), норме и дијаграм профила на тесту ММПИ-201 за полно, образовно и узрасно хомоген узорак (Костић, Ловре, 1991) тест способности за учење као ситуациони тест у школској селекцији кандидата (Костић, 1992), прилог психологији ратног злочинства (Костић, 1996), реконструкција, ревизија и стандардизација најновије верзије Eysenckovог упитника EPQ (Момировић, Хошек, Костић, 1996), погрешна теорија или погрешни тестови: резултати добијени анализом најновије верзије Eysenckovог упитника EPQ (Момировић, Костић, 1998), ипак погрешни тестови: резултати добијени компаративном анализом метријских карактеристика тестова PNEI и EPQ 103 (Момировић, Костић, Хошек, Јанковић, 1998), посттрауматски стресни поремећај ратних рањеника (Трлаја, Костић, Дедић, 1997), модели психолошке селекције људи (Костић, Миловановић, Гојић, 1997), таксономска провера Eysenckove теорије личности (Момировић, Костић, Јеленковић, Јанковић, 1998), нов начин утврђивања симптоматске ваљаности тестова (Костић, Анђелковић, 1999), физичка способност појединца и његово понашање у миру и рату (Костић, 1995).

36 Они су представили реализована истраживања на следеће теме: утицај полигонске обуке на групну интегрисаност студената војних академија (Пајевић, Марчек, Ђенић, 1995), специфичности полигонске обуке на социометријски статус студената Војне академије РВ и ПВО (Данић, 1995), личност и учење (Касагић, 1996), Повезаност димензија личности мерених Плучиковим тестом са социјалном адартибилношћу у групи (Пајевић, Марчек, Данић, Ђенић, 1996), Личносни корелати позитивног става према самоубитству (Костић, Пантелић, Бијелић, Стефановић – Станојевић, Јеленковић, 1996), Повезаност андрагошких и психолошких обележја са социометријским показатељима (Пајевић, Марчек, Данић, Ђенић, 1998), Сlike Стреса и трауме на тесту ПИЕ-ЈРС” (IV научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији (Костић, Данић, 1998), Преференција особина личности руководиоца са становишта интерперсоналних односа (Марчек, Пајевић, 1999), Корекционе скале симулације и дисимулације за тест *PIE-JRS* (Костић, Дедић, Трлаја, 1999), Провера ваљаности формула изведених из ММПИ-202 симулацијом на тесту *PIE-JRS* (Костић, 1999), Интерперсоналне особине и интерперсонални стилови (Марчек, Пајевић, 1999), Образовне потребе са становишта интерперсоналних односа (Марчек, Пајевић, 1999), Метријске карактеристике једног теста церебротоничности (Момировић, Хошек, Костић, Јанковић, 1998).

иринажера на обучавање сирелаца-ириивавионаца (Марчек, 1991) и Моућностии образовања наийиросечно сисособних иийиомаца Војне академије (Бошковић, 1995). Такође су одбрањене четири докторске дисертације из андрагошко-психолошке и социопсихолошке области: Утицај васийино-образовних акийивностии на формирање ижељних својсйава код иийиомаца Војне академије (Радојевић, 1992), Профил официра као чинилац инйирйерсоналних односа у ийруйној средини (Марчек, 1998), Орианизација Војне академије Војске Јуославије и моийивација сйуденатйа за учење (Грујић, 1999) и Чиниоци ийрофесионалне усйешностии настыавника у војностйручној настыави (Суша, 2004).

На основу одбрањених докторских дисертација, објављено је шест андрагошко-психолошких монографија које се баве проблемима: мотивације за учење (Булајић, 1990), пожељних особина наставника (Килибарда, 1992), наставником у традиционалним и савременим педагошким концепцијама (Килибарда, 1994), наставником по мери студената (Килибарда, 1996), особинама личности професионалног официра (Радојевић, 1997) и наставником војне школе са највећим изгледима за лошу репутацију (Килибарда, Радојевић, Касагић, 1998). Осим тога, објављено је неколико андрагошко-психолошких радова у домаћим часописима.³⁷

---

37 Аакдемској јавности представљене су следеће теме мултидисциплинарног истраживања: васпитно деловање командира питомачког вода личним примером (Килибарда, Костић, 1990), основне функције и особине личности руководиоца (Килибарда, 1990), утицај образовне успешности студената на преферирање одређених особина наставника (Килибарда, Ловре, 1990), задовољство питомца избором професије (Килибарда, Костић, 1991), модел рационалног праћења развоја личности у војним школама (Даљевић, Костић, 1992), пожељне особине наставника војних школа (Килибарда, 1992), експериментисање у војностручној обуци уротребом фидбека (Марчек, 1992), Пожељне особине наставника војних школа (Килибарда, 1992), развој морално-вољних особина питомца у процесу васпитно-образовних активности у Војној академији (Радојевић, 1993), утицај васпитно-образовних активности на формирање морално-вољних особина питомца Војне академије (Радојевић, 1994), утицај неких андрагошких услова на задовољство студената избором војног позива (Марчек, 1995), борбена воља савременог официра (Радојевић, 1996), ефекти образовно-васпитног процеса на формирање неких особина личности студената (Дамњановић, 1999),

3.2.3. Научноистраживачки рад у периоду од 2001. до 2006. године

Период после 2000. године карактерише интензиван научноистраживачки рад на емпиријским подацима прикупљеним током НАТО агресије на Савезну Републику Југославију од 24. марта до 10. јуна 1999, као и након тог догађаја. Осим тога, тада се дешава и реформа војске, па се научноистраживачки пројекти баве истраживањима андрагошких и психолошких проблема образовног и стручног профила официра војске. Реформа војске омогућила је новине у војсци, па се почиње са интензивним истраживањима тема о улози жене у одбрани, на основу којих и први пут отпочиње школовање девојака на Војној академији.

Под руководством Управе за информисање и морал Генералштаба Војске Југославије и у сарадњи са Институтом за социолошка и криминолошка истраживања из Београда, током 1999. године реализован је научноистраживачки пројекат „Отпор агресору” (1999). Руководилац овог пројекта био је пуковник мр Неђо Даниловић.

У оквиру овог пројекта, између осталих, реализован је потпројекат „Социјални, морални и психолошки чиниоци отпора агресији”, у коме су засебно испитани ставови грађана Србије и грађана Црне Горе, због чега су урађене две посебне студије (Група аутора, *Социјални, морални и психолошки чиниоци отпора грађана Црне Горе НАТО агресији*, 2001 и Група аутора; *Социјални, морални и психолошки чиниоци отпора грађана Србије НАТО агресији*, 2001). У оквиру сваке студије анализирани су ставови грађана Србије (Црне Горе) о утицају разних чинилаца на пружање отпора НАТО агресији. Узорак овог дела истраживања чинило је 4.571 испитаника из Србије и 794 испитаника из Црне Горе. Ове студије урадили су војни психолози и андрагози из Војне академије (проф. др Десимир Пајевић, проф. др Љубомир Касагић, пуковник проф. др Петар Костић и пуковник проф. др Предраг Дамњановић), Одсека за социологију и психологију Института ратне вештине (пу-

---

непожељне особине наставника (Радојевић, Килибарда, 2000), преференција-интерперсоналнихособиналичностивојнихстарешина (Марчек, 2000), знања и вештине значајне за интерперсонално понашање официра (Марчек, 2000).

ковник проф. др Јан Марчек и пуковник проф. др Зоран Килибарда), затим из Одељења за психологију ВМА (др Миланко Чабаркапа), као и из организационих целина Генералштаба Војске Југославије (пуковник мр Неђо Даниловић и други).³⁸

Међу бројним поглављима у студији, посебну пажњу заслужују следећи сепарати који се односе на социопсихолошке варијабле: Ставови о пружању отпора агресији НАТО-а (пуковник проф. др Јан Марчек и проф. др Зоран Килибарда); Емоционално реаговање испитаника за време агресије НАТО-а на СР Југославију (проф. др Љубомир Касагић); Извори и манифестације страха у току агресије НАТО-а на СР Југославију (проф. др Десимир Пајевић); Ставови о Војсци Југославије и полицији (пуковник проф. др Петар Костић); Начин пружања отпора агресору и начин подношења тешкоћа (пуковник мр Неђо Даниловић) и други.

На ове теме проф. др Десимир Пајевић и проф. др Љубомир Касагић са сарадницима из Одсека за социологију и психологију Института ратне вештине (проф. др Зоран Килибарда и проф. др Јан Марчек) објавили су шест чланака у научним часописима (*Војно дело*, *Нови власник*) и зборницима (*Зборник радова Факултета цивилне одбране у Београду*, *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини*, *Зборник радова Филозофској факултету у Бања Луци*)³⁹. Такође, презентовали су

---

38 Према Уредби о оснивању Института ратне вештине, чланом 3, дефинисано је да Институт ратне вештине, између осталог, оставрује и следеће задатке: чествује и сарађује у аучноистраживачким задацима из области војних наука чији су носиоци друге организацијске целине Војске Југославијер или надлежни факултети и институције и сарађује са домаћим и страним научним институцијама из предметне основе (Службени војни лист, број 28 од 26. октобра 2000. године и Службени лист СРЈ, број 53 од 6. октобра 2000. године).

39 Приказали су теме: извори и симптоми страха код становништва у току агресије НАТО на Југославију (Пајевић, Марчек 2001), утицај емоционалних реакција на ставове о пружању отпора агресији (Касагић, Марчек, Килибарда, 2001), Повезаност емоционалног реаговања и ставова о пружању отпора агресији (Касагић, Марчек, Килибарда, 2002), Повезаност између страха у ситуацији агресије и ставова о пружању отпора агресији (Пајевић, Килибарда, Марчек, 2002), Прогноза ставова о пружању отпора агресији на основу емоционалних реакција, симптома страха и вредносних оријентација (Марчек, Килибарда, 2002), Предвиђање ставова о пружању отпора на основу емоционалног реаговања у ситуацији угрожености (Касагић, Марчек, Килибарда, 2006).

четири научна саопштења на симпозијуму „Емпиријска истраживања у психологији” Филозофског факултета Универзитета у Београду.⁴⁰

У Институту ратне вештине покренут је пројекат „Обим и модалитети ангажовања жена у савременим армијама” (2003–2005), чији је руководилац била мр Јованка Шарановић, самостални истраживач у Институту за стратегијска истраживања, а истраживачки тим чинили су пуковник проф. др Јан Марчек и пуковник у пензији проф. др Зоран Килибарда у својству спољњег сарадника.

Циљ пројекта био је да се стекне увид у праксу ангажовања жена у савременим армијама, да се сагледају основни чиниоци који детерминишу актуелно стање и да се, на основу тих сазнања и искустава које у том погледу има Војска Југославије, процене реалне потребе (обим и најпогоднији модалитети) ангажовања жена у Војсци Србије и Црне Горе. Задаци истраживања били су: да се утврди у којој мери су жене заступљене у персоналној структури савремених армија; у ком својству се најчешће ангажују у армији; које врсте послова првенствено обављају у армији; какво је стање у ВСЦГ у погледу ангажовања жена у односу на савремене трендове у тој области; да ли се одређена формацијска места у Војсци, која су се искључиво попуњавала мушкарцима, могу адекватно попуњити женама.

На основу пројекта урађена је студија *Обим и модалитети ангажовања жена у савременим армијама* (Шарановић, Марчек, Килибарда, 2005). Осим тога, из пројекта је проистекла докторска дисертација мр Јованке Шарановић *Ангажовање жена у функцији рационалније располања људским ресурсима у одбрани*, која је одбрањена на Факултету безбедности 2006. године (Шарановић, 2005).

Резултати пројекта и докторске дисертације публиковани су у форми прве монографије ове врсте *Жена у одбрани – од традиционалној до савременој* (Шарановић, 2006). Са једне стране, ово истраживање

---

40 Ови аутори су презентовали научна саопштења на следеће теме: извори и манифестације страха током агресије НАТО (Пајевић, Дамјановић, 2001), извори и симптоми страха у рату и ставови о пружању отпора агресији (Килибарда, Марчек, Пајевић, 2001), Ставови о пружању отпора агресији и емоционално реаговање (Марчек, Килибарда, Касагић, 2001) и Ставови о пружању отпора агресији и емоционално реаговање (Касагић, Марчек, Килибарда, 2001).

имало је „пионирски” карактер, а са друге, несумњиву научну и друштвену оправданост која се огледала у чињеници да је проблем могућности ангажовања жена у војсци био недовољно истражен, а сазнања да заостајемо за праксом развијених земаља учинила су оправданим истраживања, посебно са становишта психологије рада, ергономије и организације.

По овој теми објављени су следећи чланци: „Ограничења и могућности ангажовања жена у одбрани земље” (Шарановић, 1995) и „Утицај образовног профила и радног искуства официра на њихове процене могућности ангажовања жена у војсци” (Шарановић, Марчек, Килибарда, 2005).

Истраживачки задатак из андрагошко-психолошке области Активност студената у васпитно-образовном процесу, којим је руководио проф. др Предраг Дамњановић, реализовала је Катедра за војну андрагогију и психологију Војне академије Војске Југославије у сарадњи са Одсеком за социологију и психологију Института ратне вештине у току 2004. и 2005. године. Истраживање је приказано у студији *Активност студената у васпитно-образовном процесу* (Дамњановић, Пајевић, Марчек, Данић, Марјановић, 2005). Једно од поглавља је и о вредностима и животним стиливима студената Војне академије (Пајевић, Марчек, Данић, 2005).

Обимно истраживање стручног профила официра родова и служби Војске Србије и Црне Горе, односно Војске Србије обавила је Управа за школство у сарадњи са Институтутом ратне вештине/Одсеком за социологију и психологију у току 2005. и 2006. године. Овим пројектом руководили су пуковник Александар Савић и пуковник др Јан Марчек, научни саветник. Као резултат тог истраживања урађене су студија *Стручни профили официра Војске Србије и Црне Горе* (Савић, Марчек, Суша, Данић, Живановић, 2006) и монографија *Профили официра родова и служби Војске Србије* (Марчек, Савић, Данић, Суша, 2006).

Осим наведених студија, монографија, чланака и научних саопштења који су проистекли из научноистраживачких пројеката, у овом разматраном периоду објављени су: уџбеници *Психологија* (Пајевић, Касагић, 2002) и *Војна психологија* (Пајевић, Касагић, 2001), као и *Практикум војне психологије* (Касагић, Пајевић, Данић, Јоцић, 2003).

Из андрагошко-психолошке области објављена је монографија под називом *Профили официра и инџенјерсонални односи* (Марчек, 2003). Такође, војни психолози из Војне академије, у сарадњи са војним андрагозима из Војне академије и Одсека за социологију и психологију Института ратне вештине, објавили су пет чланака,⁴¹ а пуковник проф. др Петар Костић учествовао је на научном скупу „Емпиријска истраживања у психологији” Филозофског факултета Универзитета у Београду са два научна саопштења.⁴²

Институт за стратегијска истраживања

Институт за стратегијска истраживања настао је на основу настојања бившег менаџмента Министарства одбране да се научноистраживачки рад из области друштвених наука обједини у оквиру јединствене научноистраживачке установе. Сходно томе, одредбама Министарског упутства за 2006. годину, као и на основу одлука министра одбране о организацијским променама у МО и ВСЦГ од 10. маја и 12. јула 2006. године, Институт ратне вештине преформиран је и преименован у Институт за стратегијска истраживања, а Војноисторијски институт је расформиран (од истраживача из расформираног Војноисторијског института формирано је Одељење за војну историју и Војни архив Института за стратегијска истраживања). Институт се састоји од општег одсека, три одељења и Војног архива. Према тадашњем *Правилнику о организацији и систематизацији радних места у Институту за стратегијска истраживања*, Одељење за студије одбране чинили су Одсек за стратегију одбране и Одсек за андрагошко-психолошка и социолошка

---

41 У чланцима су разматране следеће теме: Преференције вредности студената Војне академије (Пајевић, Марчек, Данић, 2004), Психопатија и депресивност (Момировић, Костић, 2003), Лагање и личност (Костић, Лојић, 2004), Психометријска структура људске среће (Костић, Флере, Лаврич, 2007), Преференције животних стилова студената Војне академије (Марчек, Пајевић, Данић, 2005)

42 Научна саопштења су обухватала следеће теме: интерна поузданост и временска стабилност психолошких и педагошких тестова, техника и скала (Костић, 2001) и детерминанте поузданости тестова (Костић, 2002).

истраживања.⁴³ Институт тренутно чине три одељења, од који је друго одељење – Одељење за студије одбране, а сама установа се налази у саставу Универзитета одбране. Према Уредби о изменама Уредбе о оснивању Института за стратегијска истраживања, ова војнонаучна установа „обавља научноистраживачку делатност за потребе одбране на пољу друштвених и хуманистичких наука и више научних области: меџанмент, политичке науке, социологија, психологија, економија, историја и других области под условима прописаним законом” (члан 2).⁴⁴

Почетком октобра 2006. године реализована је међународна конференција „Жене у војсци”, чији су суорганизатори били Институт за стратегијска истраживања и Мисија ОЕБС-а у Републици Србији. Координатор овог задатка била је др Јованка Шарановић, научни сарадник, начелник Одељења за студије одбране. Конференција је била посвећена разматрању положаја жена у Војсци Србије, као и одговарајућим искуствима неких иностраних земаља. На конференцији је поднето 18 научних саопштења, од којих су четири била из иностранства. На основу одржане међународне конференције објављен је зборник радова (*Жене у војсци*, 2007).⁴⁵

---

43 У Институту за стратегијска истраживања, Одељењу за студије одбране, Одсеку за војну психологију, социологију и андрагогију од октобра и децембра 2006. године постављена су на формацијска места истраживача-приправника два дипломирана психолога: Татјана Штетин (сада Вишацки) и Анита Ђорђевић (сада Пешић), обе на последипломским студијама Филозофског факултета Универзитета у Београду и у Нишу. Значајно је напоменути да су обе психологисткиње докторирале радећи на истраживачким пројектима Института (Ђорђевић, А., (2015), *Породични контекст, ауторитарности и усјешности у војној професији*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу и Вишацки, Т., (2016), *Социјално-психолошки аспекти процеса осјаваривања родне равноправности у Војсци Србије*, Факултет политичких наука Универзитета у Београду).

44 Службени гласник РС, број 95 од 20. новембра 2015 године; Службени војни лист бр. 34, 4. децембар 2015. године.

45 Осим уводног излагања др Јованке Шарановић „Историјска и научнотеоријска исходишта савременог обликовања жан у Војсци”, научно саопштење су поднели две психологисткиње из Управе за људске ресурсе ГШ ВС и Војне академије (мир Драгана Аларгић и Миодраг Бајић „Основне претпоставке рационалног ангажовања жена у Војсци” и Нада Данић „Психолошке карактеристике жене од значаја за школовање у Војној академији.” (*Жене у Војсци*, 2007).

3.2.4. *Научноистраживачки рад у периоду од 2007. до 2017. године*

У овом периоду научноистраживачки рад из области војне психологије реализовао се искључиво у Институту за стратегијска истраживања у сарадњи са психолозима Војске Србије на нарученим пројектима. После пензионисања проф. др Десимира Пајевића, проф. др Љубомира Касагића и пуковника проф. др Петра Костића, а знатно раније потпуковника проф. др Пере Шипке, Војна академија није имала запослене психологе едуковане за научноистраживачки рад.

Институт је, поред пројеката који су тежишно обрађивали психолошке теме, реализовао и пројекте који су по свом карактеру мултидисциплинарни, али који су сагледавали и психолошке аспекте истраживачких проблема. Ово, као и каснија истраживања која су рађена у Институту за стратегијска истраживања представљала су научну аргументацију за конкретна практична решења која су уследила у Министарству одбране и Војсци Србије наредних година.

Први научноистраживачки пројекат социопсихолошке природе „Модел вредновања морала Војске Србије и Црне Горе/Војске Србије у савременим условима”⁴⁶ започет је 2005. године у Институту ратне вештине/Одсек за војну социологију и психологију, а завршен је у преименованом Институту за стратегијска истраживања/Одсек за војну андрагогију, социологију и психологију. Овај пројекат реализован је у сарадњи са Управом за људске ресурсе Генералштаба Војске Србије (Ј-1).⁴⁷ Циљ истраживања био је да се дефинишу методе за вредновање морала Војске Србије и Црне Горе, односно Војске Србије у савре-

---

46 С обзиром на то да су се грађани Црне Горе на референдуму одржаном 2006. године определили за самосталну Црну Гору и да је наскон тога дошло до стварања две војске – Војске Србије и Војске Црне Горе, рад на овом пројекту је настављен са измењеним насловом „Модел вредновања морала Војске Србије у савременим условима.”

47 У истраживању су, осим поменуте две институције, учествовали наставници и истраживачи из Војне академије, Филозофског факултета у Београду – Одељење војне психологије и других организацијских целина Генералштаба Војске Србије и Министарства одбране Републике Србије.

меним условима и израде инструменти за његово вредновање у складу са основним психолошким психометријским захтевима с тежиштем на њиховој валидности и поузданости. Истраживање је реализовао истраживачки тим следећег састава: пуковник др Јан Марчек, научни саветник (руководилац тима), проф. др Љубомир Касагић, пуковник др Неђо Даниловић, потпуковник мр Драгослав Динић, пуковник Станко Мијатовић, пуковник Драгован Матијевић, потпуковник мр Срећко Кузмановић, мр Душан Станковић, потпуковник у пензији, мр Александар Зорић, психолог, мр Драгана Аларгић, психолог, и Радојка Дражић, психолог. Сондажно испитивање обављено је на узорку од 166 испитаника, а финално испитивање на узорку од 2.020 испитаника Војске Србије и Црне Горе/Војске Србије.

На основу резултата истраживања конципиран је модел за вредновање морала Војске Србије у савременим условима који садржи следеће елементе: 1) Стандардизовани упитници (МС-2007 и МВ-2007); Благих усмерени (неусмерени) интервју; 3) Протокол посматрања и 4) Евиденциони образац. Након реализације пројекта урађена је студија *Модел вредновања морала Војске Србије у савременим условима* (Марчек, Касагић, Даниловић, Станковић, Зорић, Кузмановић, Аларгић, Дражић, 2007).⁴⁸

Једно од поглавља у тој студији односило се на вредности припадника Војске Србије у условима реформе војске и транзиције државе (Марчек, Аларгић, 2007). Резултати истраживања презентовани су и академској јавности темама о вредносним оријентацијама припадника Војске Србије (Марчек, Аларгић, 2007) и припадника Војске Србије (Марчек, Аларгић, 2008).

Други научноистраживачки пројекат у Институту за стратегијска истраживања под називом „Заинтересованост средњошколске омладине за школовање на Војној академији” реализован је од 2007. до 2008. године. Реализовао га је следећи истраживачки тим: др Јованка Шарановић, научни сарадник (руководилац), потпуковник Срђан

---

48 Научна верификација овог пројекта обављена је на Научном већу Института за стратегијска истраживања (5. априла 2007. године), а управна верификација на Колегијуму начелника Генералштаба Војске Србије (17. априла 2007. године)

Миленковић и психолози Анита Ђорђевић и Татјана Штетин. Основа пројекта је емпиријско истраживање под називом „Ставови средњошколске омладине о школовању на Војној академији”. Идеја о оваквом истраживању је почетак школовања девојака на Војној академији и потреба сагледавања ставова и професионалних мотива матураната Србије. Анкетирано је 2.527 ученика завршних разреда у 67 средњих школа на територији Републике Србије, првенствено гимназија и средњих техничких школа. Опредељење да циљна група буду ученици гимназија засновано је на хипотетичким ставовима да они још увек нису непосредно опредељени у погледу избора занимања и да је реч о ученицима са општим образовањем. У вези с тим, ово истраживање има основу у истраживањима која су реализована у војсци у ранијем периоду психолога професора др Десимира Пајевића на тему „Мотивациони чиниоци избора војне професије”. Сем тога, истраживање је засновано на савременим теоријским достигнућима у области професионалне оријентације и психологије рада.

Комплетни резултати истраживања приказани су у студији: *Ушницај информисаности о војном позиву на мотивацију ученика средњих школа за студирање на Војној академији* (Шарановић, Миленковић, Ђорђевић, Вишацки, 2008). Део студије публикован је у монографији *Маџуранџи о професији официр* (Шарановић, Миленковић, Ђорђевић, Вишацки, 2008). Резултати пројекта о потреби побољшања опште информисаности матураната о војној професији и школовању у Војној академији, коришћене су при изради „Смернице за стратегију комуникације Министарства одбране и Војске Србије за 2008. годину.” На ову тему урађено је следеће научно саопштење: *Ставови средњошколске омладине о школовању на Војној академији* (Шарановић, Ђорђевић, Штетин, 2007),

На трећем научноистраживачком пројекту „Вредносни систем Војске Србије – препорука или препрека за безбедносне интеграције”, којим је руководио пуковник др Михајло Басара, сарађивали су дипломирани психолози Татјана Вишацки и Анита Ђорђевић из Института и мр Драгана Аларгић из Управе за људске ресурсе (Ј-1) ГШ ВС. Истраживање је реализовано у периоду од 2008. до 2009. године. Оно је имало за циљ да испита вредносне оријентације припадника

МО и ВС, а доносиоцима одлука пружи емпиријски ослонац у креирању концепције безбедности и одбране, посебно у погледу сагласности са одлукама о безбедносним интеграцијама. За потребе пројекта остварена је сарадња са проф. др Драгомиром Пантићем из Института друштвених наука Центра за политиколошка истраживања и јавно мњење Универзитета у Београду. Емпиријско истраживање на терену обављено је у октобру 2008. године на узорку запослених припадника Министарства одбране и Војске Србије.⁴⁹

Први потпројекат „Прилагођеност кадета Војне академије условима школовања”, којим је руководила др Јованка Шарановић, а сарађивала мр Анита Ђорђевић, реализован је од 2009. до 2011. године у оквиру пројекта „Војна професија – стање и перспективе”. Емпиријско истраживање спроведено је у периоду процеса акредитације студијских програма и високошколских установа Војне академије и Универзитета одбране. Имало је за циљ испитивања фактора образовног процеса који доприносе прилагођавању студената Војне академије условима школовања и зимске-летње полигонске обуке.⁵⁰

Прегледна анализа „Прилагођеност кадета Војне академије условима школовања” (Шарановић, Ђорђевић, 2011) садржи: теоријско утемељење, методолошки оквир, резултате и дискусију емпиријског истраживања по аспектима – опис узорка по батаљонима, социоекономске карактеристике испитаника, аспекти школовања у Војној академији који помажу у прилагођавању на услове школовања, аспекти школовања на Војној академији који отежавају прилагођавање условима школовања, војничка обука, повређивања, ставови о здравственој заштити, задовољство различитим аспектима школовања на Војној академији, ваннаставне активности, информисаност и извори инфор-

---

49 На основу једног дела емпиријских резултата одбрањена је једна докторска дисертација (Аларгић, Д. (2012), Карактеристике појединца као чиниоци система вредности припадника војске Србије, Филозофски факултет, Универзитет у Београду).

50 Ово истраживање је имало упориште у истраживању проф. др Пајевића и сарадника о „Прилагођености студената Војне академије полигонским условима обуке”, које је реализовано у периоду 1994-1995. године (Пајевић, Марчек, Ђенић, 1995).

мисања, образовна ефикасност, ставови о ефикасности тима, ставови о интеракцији студената и професора, ставови о школовању девојака у војној академији, ставови студената о погодним дужностима жена официра и ставови о школовању на Војној академији. Сви аспекти школовања анализирани су у зависности од карактеристика испитаника, и то: по припадности батаљону, полу, степену информисаности и изворима информисања, задовољству, ефикасности.

Део емпиријских резултата овог истраживања престављен је академској јавности темом: утицај социјалних аспеката прилагођавања током школовања на образовну успешност кадета Војне академије (Шарановић, Суша, Ђорђевић, 2016).

Други потпројекат „Психолошки аспекти успешности у војној професији”, којим је руководила мр Анита Ђорђевић, реализован је од 2011. до 2013. године⁵¹ и он је део пројекта „Војна професија – стање и

---

51 Основна идеја за отпочињање пројекта проистекла је из радних састанака војних психолога у организацији Управе за људске ресурсе Ј-1 ГШ ВС током 2010. године са циљем дефинисања места и улоге психолога у поступку предлагања лица за постављења на командирске/командне дужности у Војсци Србије, као и дефинисања критеријума психолошке селекције и дефинисања базе психолошких података. Током тих састанака, указало се на значај постављења првих људи на дужности за које они поседују способности, знања и вештина, и потребу да тај процес буде што објективнији и реалнији. Упознати су психолози са процедуром кадровирања и уређивања стања у служби професионалних војних лица. Процесом селектовања: од периода Војне академије, по завршетку исте и при додели првих дужности, прекомандама, праћења кандидата по типовима каријере и улози психолога у том целокупном процесу (редовно праћење кандидата, консултације са претпостављенима, опредељење и стручно мишљење о кандидату, потреба за аргументованим ставом), а све у циљу усклађивање способности и жеља појединца са потребама службе. Говорило се о пожељном профилу старешине за руководеће и командне дужности. Указано је на важност процеса дефинисања критеријума за селекцију кандидата. Процес се састоји од анализе послова, спецификације захтева према извршиоцу (способности, знања, вештине, карактеристика понашања), развоја перспектива дужности, препознавања потенцијала кандидата за развој кроз предложених „49 компетенција”. Сматрало се да су ови задаци од важности за селекцију професионалног кадра (најбоље професионалне војнике упућивати на школовање и поставити на дужност), а за официрски кадар од важности су селекција од уласка у војни систем (Војна гимназија/школа, Војна академија, прве дужности, упућивање на даље школовање (КШУ, ГШУ, у цивилство). Закључак је објединио захтеве војног система: да би се остварили задаци из надлежности психолога неопход-

перспективе”. Карактеристично за овај истраживачки задатак је да су у реализацији његовог емпиријског дела после дуго времена, или можда и први пут на такав начин, ангажовани сарадници психолози из Војске Србије са оперативног и тактичког нивоа.⁵²

Резултати истраживања достављени су наручиоцима истраживања, а академској јавности приказани су у студији *Психолошки аспекти усвојености у војној професији* (Ђорђевић, 2013), и у докторској дисертацији *Породични контекст, ауторитарност и усвојеност у војној професији* (Ђорђевић, 2015). Имајући у виду све наведене резултате, почетком 2011. године потписан је *Елаборат увођења новог модела професионалне селекције кадра у Министарству одбране и Војсци Србије*.⁵³ Такође је урађена „Анализа критеријума за израду листе кандидата за упућивање на школовање и усавршавање са статистичком обрадом резултата психолошких тестова” (Ђорђевић, 2013).

Академској јавности резултати су представљени радовима на теме: „Родитељско прихватање/одбацавање и успешност у војној професији” (Ђорђевић, Миленовић, 2016), „Интерперсонални односи у војној организацији из угла партнерских односа – модел преливања” (Ђорђевић, 2016), „Employees attitudes about gender equality in Ministry of defence and Serbian armed forces, from the perspective of Inglehart and Norris theory”

но је: иновирати инструменте за селекцију, утврдити критеријуме за одређене дужности (предлог: утврдити опште интелектуалне способности, специфичне способности, профил личности, породични контекст коришћењем стандардизованих психолошких тестова, вођењем директивног интервјуа кроз „49 компетенција” одабраних у зависности од дужности за коју се врши селекција предложених кандидата).

- 52 За потребе креирања идејне скице и формирања репрезентативног узорка овог потпројекта успостављена је сарадња са професорима психологије и психијатрије као и статистичарем: проф. др Боривоје Кузмановић (психолог), проф. др Десимир Пајевић (психолог), проф. др Јелисавета Тодоровић (психолог), доц. др Невена Чаловски Херцог (психијатар и породични психотерапеут), проф. др Нада Лакић (статистичар).
- 53 Потом су актом Управе за кадрове именована лица за ангажовање у радним групама за реализацију увођења новог модела професионалне селекције кадра у Министарству одбране и Војсци Србије. У групи за израду Критеријума из Института за стратегијска истраживања именована је мр Анита Ђорђевић из члана групе, а за руководиоца групе бригадни генерал Добровоје Вељковић – Управа за људске ресурсе (Ј-1) ГШ ВС).

(Đorđević, Višacki, 2016), „Family Context as a Factor of Choice i Success in the Military Profession” (Pesić, 2017).

Четврти научноистраживачки пројекат „Родни аспект у војној професији” реализован је у Институту за стратегијска истраживања у периоду од 2013. до 2015. године, а руководилац је била др Јованка Шарановић, научни сарадник, а чланови радног тима психолог др Татјана Вишацки, заменик руководиоца, потпуковник мр Светлана Јанковић и МА Урош Живковић, чланови. Рад на пројекту обухватао је реализацију емпиријског истраживања, које је спроведено на репрезентативном узорку испитаника у периоду од 14. октобра до 8. новембра 2013. одласком у јединице према претходно дефинисаном Динамичком плану истраживања. Узорак истраживања обухватао је 1.058 испитаника.

У оквиру пројекта реализован је потпројекат „Жене лидери”, 2013. године, који је подразумевао емпиријско истраживање спроведено на узорку официра Командно-штабног и Генералштабног усавршавања. Предмет овог истраживања били су ставови официра о женама на руководећим позицијама.

Као резултат истраживања у овом пројекту урађена је студија *Родни аспекти у војној професији* (Шарановић, Вишацки, 2013), а такође је одбрађена докторска дисертација под насловом *Социјално-психолошки аспекти процеса остваривања родне равноправности у Војсци Србије* (Вишацки, 2016). Осим тога, објављен је чланак „Родно осетљив језик – искуства из Војске Србије” (Шарановић, Димитријевић, Вишацки, 2014).

Саставни део пројекта чинила је и међународна научна конференција „Родна равноправност у систему одбране – достигнућа и перспективе”, реализована од 12. до 15. октобра 2015. године. Објављен је зборник апстраката и тематски зборник радова са истоимене конференције, у коме су сакупљени чланци настали на основу 28 саопштења учесника из 10 земаља света, где су своја излагања имали и војни психолози Војске Србије. Осим тога, добијени резултати објављени су у форми научних саопштења и чланка.⁵⁴

---

54 По овој теми урађена су следећа научна саопштења: Родна перспектива и образовање у систему одбране (Ђурић-Атанасијевић, Милошевић-Столић, Вишацки,

Резултат предлога практичних политика, у чијој реализацији су битну улогу имали и психолози Института за стратегијска истраживања, али и других организационих целина МО и ВС, јесте *Приручник за обуке из области родне равноправности у МО и ВС*, јединствен документ из ове области у региону. Наиме, МО Републике Србије је у оквиру развијене сарадње са међународним организацијама (UN Women, Женевски центар за демократску контролу оружаних снага – DCAF, Програм Уједињених нација за развој UNDP SEESAC) учествовало у регионалном пројекту (2012–2016) са UNDP SEESAC. Резултат те сарадње је регионална студија *Положај жена у оружаним снагама Западне Балкана* (2014), формирана регионална мрежа сертификованих инструктора за родну равноправност у оружаним снагама. Управо су инструктори из МО и ВС исказали потребу за израду *Приручника за обуке у области родне равноправности*, намењеног циљним групама запослених у систему одбране. Приручник је израђен у марту 2016. године, а након тога је следила реализација серије обука коју су спроводили инструктори МО и ВС.

Као резултат овог истраживања урађени су чланци на следеће теме: допринос Војске Србије афирмацији родне равноправности у сектору безбедности („Родна равноправност у Војсци Србије – између диктатора прошлости и изазова будућности” (Шарановић, 2011), „Родно осетљив језик – искуства из Војске Србије” (Шарановић, Димитријевић, Вишацки, 2014)).

Истраживачки задатак под насловом „Предиктивна вредност когнитивних и профилних способности официра”, којим је руководила др Анита Ђорђевић, реализован је од 2014. до 2017. године. Овај задатак је теоријски и емпиријски след претходног истраживачког рада.

2015), Integration of gender perspective in the defence system of the Republic of Serbia – Employees views (Visacki, Saranović, 2015), Примена психологије у имплементацији родне перспективе у систем одбране (Вишацки, 2015), Менаџмент људским ресурсима и родна перспектива у МО и ВС (Шарановић, Вишацки, Стојановић, 2015), „Employees attitudes about gender equality in Ministry of defence and Serbian armed forces, from the perspective of Inglehart and Norris theory (Ђорђевић & Višacki, 2016, Од кадеткиње до генералице. Родни стереотипи на каријерном путу у систему одбране (Вишацки, 2016).

Настао је са идејом да се прикупљена емпиријска грађа из претходног истраживачког периода систематизује и статистички обради, а да се затим презентује академској заједници. Резултати истраживања применљиви су у процесу селекције за пријем у војну професију, каријерно вођење и саветовање и теоријски су допринос предмету војна психологија. Ови резултати послужили су као објективни показатељ о проблемима усклађивања пословних и породичних улога код припадника Министарства одбране и Војске Србије. Коришћени су у бројним научним и стручним анализама за потребе система одбране.

Емпиријски подаци истраживачког задатка нашли су своју примену и у предлогу практичне политике под називом *Закључци из пројекта Института (ИСИ) у функцији предлога мера за превенцију сваког облика насиља и дискриминације у организацијским целинама и породицама зайослених у МО и ВС* (Група аутора, 2017). Овај предлог иницирао је потребу израде дела војнопублицистичке литературе *Превенција дискриминације и насиља у Министарству одбране и Војсци Србије*, које има информативну и едукативну функцију и намењено је као додатна литература за извођење обука за професионалне припаднике Војске Србије и запослене у Министарству одбране.

Пети научноистраживачки пројекат „Стрес у војној професији – достигнућа и перспективе” планиран је да се реализује од 2016. до 2020. године. Руководилац пројекта биће др Анита Пешић, док су сарадници психолози Министарства одбране и Војске Србије, затим наставници са филозофских факултета у Србији (универзитета у Београду, Нишу, Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици) и инострани професори војне психологије.

Институту за стратегијска истраживања Сектора за политику одбране МО РС као носиоцу научноистраживачког рада у друштвено-хуманистичком пољу достављена су два захтева наручиоца и корисника досадашњих резултата психолошких истраживања: Управе за људске ресурсе (Ј-1) ГШ ВС и Одељења за развој психолошке делатности.

Проблем који се разматра овим истраживачким пројектом су психолошки фактори који утичу на прилагођавање специфичностима војне професије и реализацији професионалних задатака код припадника система одбране. Пројектом се желе утврдити стресори у војном окру-

жењу, као и психолошки фактори који доприносе суочавању и прилагођавању на стресоре. Стрес у војној професији сагледава се као последица специфичних и интензивних стресора у свакодневном обављању радних задатака.

Као истраживачке варијабле овог пројекта послужили су узроци стреса који су регистровани у ранијим психолошким анализама, и то: психосоцијални статус припадника, карактеристике рада и радног окружења, мотивација, организациона идентификација, организациона преданост, емоционална стабилност, локус контроле, стратегије превладавања стреса, профил личности, ауторитарност, вредносни систем, вештине комуникације, породични контекст, квалитет партнерске релације и родитељство, спорско ангажовање и хобији.

Резултати пројекта треба да допринесу регистровању специфичних стресора: учесника у мултинационалним операцијама – МНО (11 мисија у којима учествују припадници МО и ВС) и запослених у војној професији. Резултати се могу користити при модификацији: психолошке селекције кандидата за МНО, као и програма психолошке припреме учесника МНО; програма војностручне обуке војних психолога и запослених у Министарству одбране и Војске Србије. Сечена знања добијена анализом података емпиријског истраживања презентоваће се заинтересованим странама, као и широј научној јавности, у научним публикацијама и организовањем првог међународног научног скупа војних психолога у Србији.

У оквиру пројекта у току је уређивање првог тематског зборника међународног значаја на тему *Стресс в војној професији* (International Thematic Collection „Stress in the Military Profession”), чији је уредник издања др Анита Пешић, научни сарадник и доцент, психолог Института за стратегијска истраживања.⁵⁵ Међународни тематски зборник садржи 14 оригиналних научних чланака иностраних аутора и пет члана-

---

55 Рецензенти међународног тематског зборника су: Gideon A. J. VanDyk, PhD са Факултета војних наука Стеленбош универзитета, Република Јужна Африка, Jacques J. Gouws, PhD, Канада, и професор др Миланко Чабаркапа, са Филозофског факултета Универзитета у Београду.

ка домаћих аутора.⁵⁶ Очекује се да ће резултати истраживања имати значајан теоријски (иновирање фонда знања из предмета војне психологије) и практичан допринос за развој војностручних обука припадника система одбране (ученика, кадета, професионалних припадника, војних службеника), као и за развој програма психосоцијалне едукације стручњака из области менталног здравља и сродних дисциплина.

Поред емпиријског истраживања, планирана је и организација првог међународног научног скупа војних психолога у Србији на тему „Стрес у војној професији – достигнућа и перспективе” (*Conference Stress in military profession – accomplishments and trend*). Носиоци организације скупа биће Институт за стратегијска истраживања и психолог др Анита Пешић, а на њему ће учествовати међународни и домаћи војни психолози, али и психолози система одбране Републике Србије. Планирано је да 6. и 7. новембра 2018. године у Дому Војске Србије

---

56 Међународни тематски зборник садржи следећи 19 научних чланака: *An exploration of coping with stress in an operational forces military context* (Marié de Beer, Adelai van Heerden), *Functional fitness model in military healthcare: from ability to performance* (Merle Parmak), *Selfperceptionasstressbufferinginmilitary* (SamirRawat, AbhijitP.Deshpande, GunjanSingh), *Study of locus of control and self-esteem among militarycadet* (GunjanSingh, SamirRawat, AbhijitP.Deshpande), *Salutogenic model of health, a sense of family coherence and proactive coping among adolescents* (Jelena Minić), *Subjective experience of acceptance/rejection as a factor of adjustment and overcoming of stress in the military profession*(Anita Pešić), *Altruistic outcomes of stress and combat experience in military operation* (Chanchal Agarwal, Abhijit P.Deshpande, Samir Rawat), *Efficient coping stress strategies and the development of self-regulatory mechanism as prevention activities for employees in army* (Patricia Blatnik, Matej Tušak), *Psychoanalytic theory of trauma and application in the military environment* (Boris Kordić, Lepa Babić), *Assertive communication as a way to deal with stress* (Dragana Alargić, Ksenija Atanasijevski – Đurić), *Physical activity as a prevention for healthy life style for employees in army* (Matej Tušak, Patricia Blatnik), *Stress as an integral part of lifestyle* (Boris Glavač, Jasmina Nedeljković), *Psychosocial stress of employees of slovenian armed forces* (Nika Kavšek, Darja Kobal – Grum, Robert Masten), *Transnistrian war (march 2 – july 21 1992) lived and narrated by military reporters* (Lidija Prisac), *Stress and motivation of soldiers involved in peace – keeping operations in modern societies* (Robert Masten), *Inherent stress factors to serving in the armed forces* (Jacques Gouws), *Stress and post-traumatic stress management and treatment in the military: a holistic approach* (Gideon A. J. Van Dyk), *Socio-psychological context of war and warriors after the war* (Ion Xenofontov), *Psychotherapy with soldiers and veterans: obstacles to openness in sharing their experiences* (Andreja Bubanj)

буде реализовано представљање научних радова иностраних иностраних и домаћих истраживача војне психологије кроз два панела, два предавања еминентних професора (Gideon A. J. Van Dyk, PhD, South Africa, Samir Rawat, PhD, India), једну психолошку радионицу (Jacques J. Gouws, PhD Canada), промоцију тематског зборника међународног значаја *Стресс у војној професији* (International Thematic Collection *Stress in the Military Profession*).

Међународни научни скуп намењен је неформалном образовању војних психолога, официра који се баве људским ресурсима у Министарству одбране и Војсци Србије, кадетима Универзитета одбране свих нивоа школовања. Презентовање оригиналних научних радова и дискусија војних психолога отвориће могућност наставка сарадње и договора око вишестраних интересовања о реализацији међународног емпиријског истраживања. Циљ договора биће заједничка сарадња војних психолога научног и наставног типа каријере и израда међународне студије на тему *Кроскултурални џрисуи стресса у војној професији*.

Мултидисциплинарна истраживања са психолошком компонентом су и *Јавнои Министарсва одбране о актуелном стању војне организације*, којим је руководила др Јованка Шарановић, научни сарадник, а сарађивали су психолози мр Анита Ђорђевић и мр Татјана Вишацки. Емпиријско истраживање реализовано је у два периода: од 2008. до 2009. и поновљено од 2011. до 2012. године. Пројекат је покренут са идејом да се истраже ставови професионалних припадника Министарства одбране и Војске Србије о карактеру, интензитету и квалитету за сада проведених реформи система одбране и Војске Србије, као и принципима и аргументацији за укључивање Србије у безбедносне интеграције. Истраживање на терену обављено је током прве половине 2008. године, а поновљено у другој половини 2011. на узорку припадника МО и ВС свих категорија запослених на територији Републике Србије. Статистички приказ одговора испитаника, заједно са техничким извештајем, достављен је доносиоцима одлука у систему одбране и није публикован.

Психолози ИСИ у 2016. години реализовали су истраживачки задатак из категорије примењених истраживања „Процена психосоцијалног

стања и психофизичког оптерећења професионалних припадника ВС – анализа ВОС-1 по Плану НИД-а за 2016. годину”. Задатак је водила мр Татјана Вишацки, а сарађивала др Анита Ђорђевић. Анализирани су подаци и израђена аналитичка статистика по захтеву Управе за људске ресурсе Ј-1 ГШ ВС. Прикупљена је литература и релевантна документа о психолошким запажањима коришћења Упитника ВОС-1 у периоду од 2008. до наручене валидације и модификације. Израђен је технички извештај и резултати су презентовани на стручном скупу психолога за евалуацију и стручну рецензију Упитника за процену психосоцијалног стања и психофизичког оптерећења професионалних припадника Војске Србије (ВОС-1) и израду новог психолошког инструмента за процену психолошке спремности јединица са посебним акцентом на кохезивност колектива на Рајцу 2016. године.

У анализираном периоду урађене су засебне публикације о ангажовању жена у одбрани, пратећи процес школовања девојака у Војној академији и жена на војничким дужностима. Студија *Школовање девојака на Војној академији* (Шарановић и Килибарда, 2007) представљала је научни одговор на уочену потребу да се обезбеде одговарајући сазнајни и практични услови за пријем жена на школовање у војним школама. У књизи аутори наводе аргументацију за и против школовања жена за официрске дужности, износе резултате емпиријског истраживања о заинтересованости девојака за школовање на Војној академији, разлоге због којих су оправдана извесна ограничења за школовање појединих профила жена официра, указују на профиле за које жене треба првенствено да се школују, пишу о процесу селекције кандидата за Војну академију, специфичностима интегрисања у војни колектив и неким аспектима логистичке подршке, завршавају са закључцима и предлозима.

Досадашња искуства о ангажовању жена на формацијским дужностима у Војсци и могућностима њиховог даљег ангажовања заокружена су у монографији др Јованке Шарановић, научног сарадника, и проф. др Зорана Килибарде *У корак с временом: Министарство одбране и Војска Србије на путу објективизације родне равноправности* (2011), која је својеврсна синтеза онога што је у МО и ВС урађено од осамдесетих година 20. века до данас. Ова студија садржи бројна питања, недо-

умице у вези са начином остваривања родне равноправности у Војсци Србије. Студија има теоријско-емпиријски карактер, с обзиром на то да се у њој правилно смењују резултати теоријских и емпиријских истраживања, да би на њеном крају аутори изложили нормативне оквире за спровођење Резолуције Савета безбедности УН 1325 и Акционог плана Владе Републике Србије за њено спровођење. Студија је преведена и публикована и на енглеском језику: *In step with the time – Ministry of Defence and Armed Forces of Serbia on the Road of Objectification of Gender Equity* (Šaranović&Kilibarda, 2011).

На ову тему академској јавности презентована су следећа научна саопштења: „У сусрет школовању жена на Војној академији” (Шарановић, Килибарда, 2006), „Историјска и научно-теоријска исходишта савременог обликовања улоге жене у војсци” (Шарановић, 2007), „Родна равноправност и жене у систему одбране” (Шарановић, 2009), „Serbian Experience in Education at the Military Academy” (Saranovic, Kilibarda, 2012), „Drafting the National action plan for the implementation of the United Nations Security Council Resolution 1325-the experience of Serbia” (Saranovic, J. Kilibarada, Z., 2012), „Искорак Војске Србије ка вишим стандардима родне равноправности” (Шарановић, 2012). Такође је урађен следећи чланак: „За и против школовања жена за официрске дужности у Војсци Србије” (Шарановић, Килибарда, 2007).

ЗАКЉУЧАК

Овај чланак имао је за циљ да представи развој научноистраживачког рада у војнонаучним и војнонаствним организацијама у периоду од 1945. до 2017. године.

У првом делу рада покушали смо да приближимо развојни пут друштвених наука у ЈНА у периоду после другог светског рата од 1945-1985. године и прикажемо проблеме, методе решавања и професиона решења која су довела до: формирања методологија друштвених наука у нашој земљи чијем стварању су допринели и научноистраживачки кадрови оружаних снага СФРЈ; увида о важности доношења закључ-

ка о истраживачким проблемима на основу емпиријских чињеница; формирања диференцираних методологија друштвених наука и формирања психолошког инструментаријума за емпиријска истраживања. Формирањем методологије психолошких истраживања у војсци и инструментаријума уз аутономни предмет, циљеве и задатке истраживања створени су предуслови за формирање војне психологије као самосталне научне дисциплине у оквиру научне области психологије у Србији.

У другом делу приказали смо место и улогу друштвених наука у оружаним снагама, описали време формирања и развоја: научних институција, методологије друштвених наука, мултидисциплинарних инструмената, научноистраживачких кадрова, организацијско-формацијских промена, сарадње научних кадрова окупљеник око Управе за морално-политичко васпитање (УМПВ) Центра за андрагошко-психолошка и социолошка истраживања (ЦАПСИ), Катедре друштвених наука Војне академије, Института ратне вештине – Институт за стратегијска истраживања, Управе за морал и информисање ГШ ВС касније Управе за људске ресурсе (Ј-1) ГШ ВС и њихову сарадњу са цивилним институтима друштвених наука Универзитета у Београду.

Основни циљ овог рада био је да прикажемо и опишемо пут развоја друштвених наука у Армији и оснивање предмета војна психологија на овим просторима без личних процена која су времена била више или мање наклоњена истраживачима друштвених наука у војној организацији. Суд и процену на ову тему понаособ остављамо сваком истраживачу.

Усмеравање и мотивисање истраживача за даља истраживања из области војне психологије, приказивањем прошлих, циљ је виши(е) који дугујемо нашим професорима и пријатељима који су предано основали и развијали војну психологију и оставили је нама да је даље развијамо пратећи националне и иностране тенденције развоја научних области и дисциплина.

Литература:

1. Арнаутовић, Д., (1981), *Фактори кохезије бродских колеџива ЈРМ*, Београд, Морнарнички гласник.
2. Арнаутовић, Д., (1982), „О методама процене особина војних старешина”, *Војно дело*, бр. 6, Београд, стр. 82–98.
3. Арнаутовић, Д., Касагић, Љ., Пајевић, Д., (1988), *Војна психологија*, Београд, Савезни секретаријат за народну одбрану, Генералштаб оружаних снага СФРЈ, IV управа.
4. Бјелица, О., (1983), *Војна академија Коинене војске (1944–1984)*.
5. Боројевић, Б., (1959), „Морално васпитање у армији”, *ВИЗ Војно дело*, Београд.
6. Бошковић, Б., (1995), *Моћности образовања најпросечно способних њиховаца Војне академије* (магистарски рад), Београд, Војна академија.
7. Булајић, Н., (1984), *Андрагошко-педагошки, психолошки и социјално-економски фактори као детерминанте структуре и нивоа мотивација за учење* (докторска дисертација), Скопље, Филозофски факултет, Универзитет у Скопљу.
8. Булајић, Н. Ј., (1990), *Мотивација за учење*, Београд, ВИНЦ.
9. Вишацки, Т., Шарановић, Ј., (2014), „Социодемографске варијабле као детерминанте задовољства послом запослених у војној средини”, *Зборник радова*, 17th International Conference Dependability and Quality Management ICDQM-2014.
10. Visacki, T., Saranović, J., (2015), *Integration of gender perspective in the defence system of the Republic of Serbia – Employees views*, International Conference, Belgrade, Abstract proceedings, Strategic Research Institute.
11. Вишацки, Т., (2015), „Примена психологије у имплементацији родне перспективе у систем одбране”, *Књига асимплекта*, 63. *Научно-стручни скупи психологија Србије*, ДПС, Златибор, стр. 121–122.
12. Visacki, T., Saranovic, J., (2016), „Integration of gender perspective in the defence system of the Republic of Serbia – Employees views”. *U: Gender Equality in Defence Sistem, Accomplishment and Trends*, Belgrade, Strategic Research Institute, 85–103,

13. Вишацки, Т., (2016), „Од кадеткиње до генералице. Родни стереотипи на каријерном путу у систему одбране”, *Књига ајсџрактџа*, 64. *Научно-сџручни скуџ ѝсихолоџа Србџје*, ДПС, Златџбор, стр.127–128.
14. Вишацки, Т., (2016), *Соџџјално-ѝсихолошки асџекџџ ѝпроцеса осџварџвања родне равнойравносџџџ у Војсџи Србџје* (докторска дисертација), Београд, Факултет политџчких наука Универзџтета у Београду.
15. *Војна наука* (1971), Београд, Војноџздавачки завод.
16. *Војна наука и војна доктџрина* (1998), Београд, Институт за војностратегџјска истражџвања.
17. Вукомановџћ, С., Wolf, В., Плавшџћ, М., (1972), *Проучавање критџеријума војничке усџешносџџџ у нормалним и оџжежаним условима живоџа и рада јединџца ЈНА*, Београд, Центар за андрагошко-психолошка и социолошка истражџвања у ЈНА.
18. Грујџћ, В., (1999), *Орџанизација Војне академије Војске Јуџославије и моџивација сџуденаџа за учење* (докторска дисертација), Београд, Војна академија Војске Југославије.
19. Група аутора, (1972), *Сазнања и џоуке маневра „Слобода 71”*, Београд, Војноџздавачки завод.
20. Група аутора, (1973), *Основи Војне ѝсихолоџџје*, Београд, Војноџздавачки завод.
21. Дамњановџћ, Д., (1981), „Мотивџсаност војника за политџчко образовање и васпитање”, *Војно дело*, бр. 5. Београд.
22. Дамњановџћ, Д., (1987), *Моџивација војника у обуџи и васџџџању* (докторска дисертација), Београд, Висока војнополџтџчка школа ЈНА.
23. Дамјановџћ, Д., (1989), *Моџивација војника у обуџи и васџџџању*, Београд, ВИНЦ.
24. Дамњановџћ, П., (1999), „Ефекти образовно-васпитног процеса на формџрање неких особџна личности студената”, *Новџ џласник*, бр. 6, Београд.
25. Дамњановџћ, П., Пајевџћ, Д., Марчек, Ј., Данић, Н., Марјановџћ, В. (2005), *Акџџвностџ сџуденаџа у васџџџно-образовном ѝпроцесу*,

- Београд, Министарство одбране, Управа за школство, Војна академија.
26. Данић, Н., (1995), „Специфичности полигонске обуке на социометријски статус студената Војне академије РВ и ПВО” (IX симпозијум из ваздухопловне медицине и психологије, одржан на Војномедицинском институту, 9–10. 11. 1995); Земун, *Зборник резимеа*, Клуб ваздухопловства, стр. 32.
  27. Даљевић, М., (1983), „Утицај предмета општевојног образовања у Војној академији копнене војске за формирање свестрано развијене личности будућих старешина”, *Војно дело*, бр. 5, Београд.
  28. Даљевић, М., Костић, П., (1988), „Утицај васпитно-образовног процеса у војној академији на припремљеност и оспособљеност официра за прве старешинске дужности”, Београд, *Билтен Генералштаба ОС СФРЈ*, бр. 63.
  29. Даљевић, М., Костић, П., (1992), „Модел рационалног праћења развоја личности у војним школама”, *Савремени проблеми ратне вештине*, бр. 26.
  30. Ђорђевић, А., Костић, П., Милојевић, А., (2011), „Психолошки профил интернет зависника”, *Теме*, 4/2011, Ниш, Универзитет у Нишу.
  31. Ђорђевић, А., (2013), *Психолошки аспекти усвојености у војној професији*, Београд, Институт за стратегијска истраживања.
  32. Ђорђевић, А., (2013), *Анализа критеријума за изразу листе кандидата за упућивање на школовање и усавршавање са стипендијском обрадом резултата психолошких испитова*, Београд, Институт за стратегијска истраживања.
  33. Ђорђевић, А., (2015), *Породични контекст, ауторитарност и усвојеност у војној професији* (докторска дисертација), Ниш, Филозофски факултет Универзитета у Нишу.
  34. Ђорђевић, А., Миленовић, М., (2016), *Родитељско прихватање/одбацување и усвојеност у војној професији*, научни скуп „Наука и стварност”, Пале, Филозофски факултет на Палама.
  35. Ђорђевић, А., (2016), *Интерперсонални односи у војној организацији из ула паритетских односа – модел преливања*, 64. Научно-стручни скуп психолога Србије, Златибор, стр. 126–127.

36. Đorđević, A. & Višacki, T., (2016), „Employees attitudes about gender equality in Ministry of defence and Serbian armed forces, from the perspective of Inglehart and Norris theory”. U: 12th International Conference *Days of Applied Psychology*, Faculty of Philosophy, University of Niš, Serbia. *Book of Abstracts*.
37. Ђурић Атанасиевски, К., Милошевић Столић, Ј. и Вишацки, Т., (2015), „Родна перспектива и образовање у систему одбране”. *Зборник радова: 18. Међународна конференција „Управљање квалитетом и поузданошћу”*, ICDQM-2015, Пријевор, Чачак, Истраживачки центар за управљање квалитетом и поузданошћу, стр. 737–742.
38. Игњатовић, И., Момировић, К., Џамоња, З., Wolf, В., и Шипка, П. (1981): *Скраћене С-Р скале дисоцираности, моралности, анксиозности и експравезије код возача моторних возила*, Београд, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
39. Игњатовић, И., Момировић, К., Џамоња, З., Wolf, В., Шипка, П., (1986), *С-Р скале дисоцираности, моралности, анксиозности и експравезије*, Београд, Савез друштва психолога Србије и Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
40. Јовановић, С. (1967), *Прилагодњавање војне обуке ратну*, Београд, Војноиздавачки завод.
41. Јовићевић, М., (1978), *Човек и колектив у ванредним ситуацијама*, Београд, Војноиздавачки завод.
42. Јовичевић, М., (1984), *Психички стрес у рату*, Београд, Војноиздавачки завод.
43. Капор, Г., (1980), *Психопатологија или поремећај личности*, Београд, Научна књига.
44. Капор, Г., (1982), *Ратна психијатрија*, Београд, Војноиздавачки завод.
45. Капор, Г., (1983), „Примарна психијатријска превенција у савременој армији”, *Војно дело*, бр. 5, Београд.
46. Касагић, Љ., Костић, П., Бауцал, Д., Зорић, Д., (1979), *Неки проблемати формирања и деловања психоматичких колектива*, Београд, Центар високих војних школа, Војна академија родова КоВ и интендантске службе.

47. Касагић, Љ., (1979), „Неки проблеми вредновања васпитно-образовног рада у Војним академијама”, *Зборник радова ВА КоВ*, бр. 5, стр. 163–186.
48. Касагић, Љ., (1983), „Особине личности и васпитно-образовна успешност”, *Зборник радова ВА КоВ*, бр. 9.
49. Касагић, Л., (1984) *Организација и интеракција особина личности као чинилац васпитно-образовне успешности* (докторска дисертација), Скопље, Филозофски факултет.
50. Касагић, Љ., (1984), „Утицај васпитно-образовног процеса на мијењање неких особина и структуре личности питомца”, *Зборник радова ВА КоВ*, бр. 10.
51. Касагић, Љ., (1984), „Утицај интелектуалних способности и неких конативно-мотивационих особина личности на васпитно-образовну успешност”, *Теорија и пракса њакса*, бр. 8–9, Београд, Центар високих војних школа ОС „Маршал Тито”.
52. Касагић, Љ., Костић, П., (1986), *Активност њишомаца у настави*, Београд, Војна академија КоВ.
53. Касагић, Љ., Пајевић, Д., Костић, П., Ловре М., (1990), *Практикум војне психологије*, Београд, Центар високих војних школа ОС „Маршал Тито”, Војна академија КоВ.
54. Касагић, Љ., Костић, П., (1992), *Психологија за војног старешину*, Београд, Центар високих војних школа ОС „Маршал Тито”, Војна академија КоВ.
55. Касагић, Љ., (1996), *Личност и учење*, Београд, НИЦ „Војска”.
56. Касагић Љ., (1996), „Трансформација духа професионалне војске”, *Војно дело*, вол. 48, бр. 4–5, стр. 159–175.
57. Касагић, Љ., (1996), „Личност и учење” (II научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији”, одржан на Филозофском факултету Универзитета у Београду, 15–16. 2. 1996); Београд, *Зборник резимеа*, Институт за психологију, Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета у Београду, стр. 4.
58. Касагић Љ., (1997), „Међуљудски односи, дисциплина и морална снага Војске”, *Војно дело*, вол. 49, бр. 4–5, стр. 77–98.

59. Касагић, Љ., (2001), Емоционално реаговање становништва Србије (Црне Горе) за време агресије НАТО-а на СР Југославију, *Социјални, морални и психолошки чиниоци ошћора грађана Србије (Црне Горе) НАТО агресији* (студија), Београд, Генералштаб Војске Југославије, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
60. Касагић, Љ., Марчек, Ј., Килибарда, З., (2001), „Утицај емоционалних реакција на ставове о пружању отпора агресији”, *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини*, бр. 31, Приштина, Филозофски факултет, стр. 173–190.
61. Касагић, Љ., Марчек, Ј., Килибарда, З., (2002), „Повезаност емоционалног реаговања и ставова о пружању отпора агресији”, *Војно дело*, вол. 54, бр. 1, Београд, стр. 29–51.
62. Касагић, Љ., Марчек, Ј., Килибарда, З., (2006), Предвиђање ставова о пружању отпора на основу емоционалног реаговања у ситуацији угрожености, *Зборник радова Филозофској факултету у Бања Луци*, бр. 9, Бања Лука, Филозофски факултет, стр. 291–314.
63. Касагић, Љ., Пајевић, Д., Данић, Н., Јоцић, Р., (2003), *Практикум војне психологије*, Београд, Војна академија Војске Југославије.
64. Касагић, Љ., Марчек, Ј., Килибарда, З., (2001), „Ставови о пружању отпора агресији и емоционално реаговање” (VII научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији”, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 7–8. 2. 2002), Београд, *Зборник резимеа*, Институт за психологију, Лабораторија за експерименталну психологију, Филозофски факултет, стр. 32.
65. Килибарда, З., (1979), „Проблеми са којима се најчешће сусрећу младе старешине у трупи и утицај стажирања на могућност ефикаснијег решавања тих проблема”, *Зборник радова Војне академије КоВ*, бр. 5, стр. 339–354.
66. Килибарда, З., (1981), *Руковођење као фактор изграђивања психоматичких колектива* (магистарски рад), Београд, Војна академија КоВ.

67. Килибарда, З., (1983), „Улога питомачког колектива у процесу формирања свестране личности будућих старешина”, *Војно дело*, бр. 5, стр. 152–156.
68. Килибарда, З., (1983), „Руковођење као фактор формирања питомачког колектива”, *Зборник радова Војне академије КоВ*, бр. 9, стр. 203–224.
69. Килибарда, З., (1984), „Ниво изграђености питомачких колектива у различитим фазама школовања”, *Зборник радова Војне академије КоВ*, бр. 10, Београд, стр. 199–218.
70. Килибарда, З., (1986), „Колектив као социјално-психолошка категорија”, *Зборник радова Војне академије КоВ*, бр. 12, Београд, стр. 121–138.
71. Килибарда, З., (1987), „Социјално-психолошки аспекти руковођења колективом”, *Зборник радова Војне академије КоВ*, бр. 13, Београд, стр. 57–70.
72. Килибарда, З., Костић, П., (1990), „Васпитно деловање командира питомачког вода личним примером”, *Теорија и ѱракса рајине вешћине*, бр. 20, Београд, Центар високих војних школа ОС „Маршал Тито”.
73. Килибарда, З., (1990), *Пожељне особине насћавника војних академија са сћановишћиа ѱреференције ѱишћомаца* (докторска дисертација), Скопље, Филозофски факултет, Универзитет у Скопљу.
74. Килибарда, З. и Костић, П., (1990), „Васпитно деловање командира питомачког вода личним примером”, *Теорија и ѱракса рајине вешћине*, бр. 20, стр. 149–174.
75. Килибарда, З., (1990), „Основне функције и особине личности руководиоца”, *Теорија и ѱракса рајине вешћине*, бр. 21–22, стр. 209–220.
76. Килибарда, З. и Ловре, М., (1990), „Утицај образовне успешности студената на преферирање одређених особина наставника”, *Насћава и васћишћиање*, бр. 4–5, стр. 352–365.
77. Килибарда, З. и Костић, П., (1991), „Задовољство питомца избором професије”, *Савремени ѱроблеми рајине вешћине*, бр. 23, стр. 108–131.

78. Килибарда, З., (1992), *Пожељне особине наставника*, Београд, Центар војних школа Војске Југославије, Универзитет Војске Југославије.
79. Килибарда, З., (1992), „Пожељне особине наставника војних школа”, *Савремени проблеми рајне вештине*, бр. 26, стр. 126–143.
80. Килибарда, З., (1992), „Пожељне особине наставника војних школа”, *Савремени проблеми рајне вештине*, бр. 26, стр. 126–144.
81. Килибарда, З., (1994), *Наставник у традиционалним и савременим педагошким концепцијама*, Београд, Интер ЈУ прес.
82. Килибарда, З., (1996), *Наставник по мери студента*, Београд, Интер ЈУ.
83. Килибарда, З., Радојевић, Ђ., Касагић, Љ., (1998), *Наставник војне школе са највећим изледима за лошу репутацију*, Београд, Сектор за школство, обуку и научноистраживачку делатност.
84. Килибарда, З., Марчек, Ј., Пајевић, Д., (2001), „Извори и симптоми страха у рату и ставови о пружању отпора агресији” (VII научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији”, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 14–15. 2. 2001), Београд, *Зборник резимеа*, Институт за психологију, Лабораторија за експерименталну психологију, Филозофски факултет, стр. 39.
85. Килибарда, З., Шарановић, Ј., (2007), „Образовни и социјално-економски корелати мотивисаности девојака за војни позив”, *Зборник радова Факултета безбедности*, Београд, Факултет безбедности, стр. 149–164.
86. Килибарда, З., Шарановић, Ј., Роквић, В., (2015), „Чувари стереотипа о жени као ограничавајућем фактору групне ефикасности”, *Војно дело*, 3/2015, Београд, МЦ „Одбрана”, стр. 70–81.
87. Костић, П., (1984), *Утицај особина личности на обављање руководилачких улога у војном колективу*, Београд, Војна академија КоВ.
88. Костић, П., Љубичић, В., (1984), „Узастопно испитивање ваљаности стандардизованог психолошког интервјуа”, *Ревија за психологију*, бр. 1–2.
89. Костић, П., (1984), „Пожељне особине личности официра неких савремених армија”, *Зборник радова ВА КоВ*, бр. 10.

90. Костић, П., (1987), „Особине личности питомца као корелативи њихове успешности у командирским улогама”, *Зборник радова ВА КоВ*, бр. 13.
91. Костић, П., Миловановић, Р., (1987), „Валидација селекционих батерија за средње војне школе и војне академије”, *Теорија и рајна йракса*, бр. 3, Београд, Центар високих војних школа ОС „Маршал Тито”, стр. 147–185.
92. Костић, П., (1989), *Селекција људсйва и йрилайоћеносй йојединаца захйевима војне орйанизације* (докторска дисертација), Сарајево, Филозофски факултет.
93. Костић, П., Ловре, М., (1991), „Норме и дијаграм профила на тесту ММПИ-201 за полно, образовно и узрасно хомоген узорак”, *Психолойја*, вол. 24, бр. 1–2, Београд, Друштво психолога Србије, стр. 180–186.
94. Костић П., (1992), „Тест способности за учење као ситуациони тест у школској селекцији кандидата”, *Психолойја*, вол. 25, бр. 1–2, Београд, Друштво психолога Србије, стр. 128–144.
95. Костић, П., (1995), „Физичка способност појединца и његово понашање у миру и рату”, *Зборник Полицијске академије*, Београд, Полицијска академија.
96. Костић, П. (1996), „Прилог психологији ратног злочинства”, *Психолойја*, вол. 29, бр. 4, стр. 447–464.
97. Костић, П., (1996), (уредник) *Проблеми мерења у йсихолойји* (примена рачунара), Београд, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
98. Костић, П., Пантелић, Љ., Бијелић, Д., Стефановић Станојевић, Т., Јеленковић, Д., (1996), „Личносни корелати позитивног става према самоубиству” (II научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији”, одржан на Филозофском факултету Универзитета у Београду, 15–16. 2. 1996), Београд, *Зборник резимеа*, Институт за психологију, Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета у Београду, стр. 26.
99. Костић, П., (1997), „ПИЕ-ЈРС – Плучиков тест емоција”, *Приручник – јуословенска ревизија и модификација*, Београд, Друштво психолога Србије, Центар за примењену психологију.

100. Костић, П., Миловановић, Р., Гојић, А., (1997), „Модели психолошке селекције људи”, *Наука, безбедносћ, полицаја*, вол. 2, бр. 1, стр. 154–169.
101. Костић, П., (1998), *Криминалистичка психологија*, Београд, Виша школа унутрашњих послова.
102. Костић, П., Данић, Н., (1998), „Слике стреса и трауме на тесту ПИЕ-ЈРС” (IV научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији”, одржан на Филозофском факултету Универзитета у Београду, 11–12. 2. 1998), Београд, *Зборник резимеа*, Институт за психологију, Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета у Београду, стр. 37.
103. Костић, П., Анђелковић, З., (1999), „Нов начин утврђивања симптоматске ваљаности тестова”, *Психологија*, вол. 31, бр. 4, стр. 385–396.
104. Костић, П., Дедић, Г., Трлаја Љ., (1999), „Корекционе скале симулације и дисимулације за тест *PIE-JRS*” (V научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији”, одржан на Филозофском факултету Универзитета у Београду 11–12. 2. 1998), Београд, *Зборник резимеа*, Институт за психологију, Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета у Београду, стр. 18.
105. Костић, П., (1999), „Провера ваљаности формула изведених из ММРП-202 симулацијом на тесту *PIE-JRS*” (V научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији”, одржан на Филозофском факултету Универзитета у Београду 11–12. 2. 1998), Београд, *Зборник резимеа*, Институт за психологију, Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета у Београду, стр. 18.
106. Костић, П., (2000), *Психологија борбених јединица*, Београд, НИЦ „Војска”.
107. Костић, П., (2001), „Интерна поузданост и временска стабилност психолошких и педагошких тестова, техника и скала” (VII научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији”, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 14–15. 2. 2001), Београд, *Зборник резимеа*, Институт за психологију, Лабораторија за експерименталну психологију, Филозофски факултет, стр. 33.

108. Костић, П., (2002), „Детерминанте поузданости тестова” (VIII научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији”, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 7–8. 2. 2001), Београд, *Зборник резимеа*, Институт за психологију, Лабораторија за експерименталну психологију, Филозофски факултет, стр. 29.
109. Костић, П., Лојић, Р., (2004), „Лагање и личност”, *Теме*, вол. 28, бр. 3, Ниш, Универзитет у Нишу, стр. 277–283.
110. Костић, П., Флере, С., Лаврич, М., (2007), „Психометријска структура људске среће”, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* бр. 36, Косовска Митровица, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, стр. 163–178.
111. Марчек, Ј., (1991), *Утицај врсте њоврајних информација до-стийуне њосредством тиренажера на обучавање сирелаца-ир-о-тивавионаца* (магистарски рад), Београд, Војна академија КоВ.
112. Марчек, Ј., (1992), „Експериментисање у војнострукној обуци употребом фидбека”, *Војно дело*, вол. 44, бр. 4–5, стр. 315–338.
113. Марчек, Ј., (1995), „Утицај неких андрагошких услова на задовољство студената избором војног позива”, *Војно дело*, бр. 2, стр. 159–176.
114. Марчек, Ј., (1998), *Профил официра као чинилац интјерпјерсоналних односа у тјрујној средини* (докторска дисертација), Војна академија Војске Југославије.
115. Марчек, Ј., Пајевић, Д., (1999), „Преференција особина личности руководиоца са становишта интерперсоналних односа” (V научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији”, одржан на Филозофском факултету Универзитета у Београду 11–12. 2. 1998), Београд, *Зборник резимеа*, Институт за психологију, Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета у Београду, стр. 18.
116. Марчек, Ј., Пајевић, Д., (1999), „Интерперсоналне особине и интерперсонални стилови”, (47. Сабор психолога одржан у Београду 1–3. 11. 1999. на тему „Психологија и друштвени портреси”), Београд, Друштво психолога Србије, стр. 47–48.

117. Марчек, Ј., Пајевић, Д., (1999), „Образовне потребе са становишта интерперсоналних односа” (VI научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији”, одржан на Филозофском факултету Универзитета у Београду 10–11. 2. 2000), Београду, *Зборник резимеа*, Институт за психологију, Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета у Београд, стр. 35.
118. Марчек, Ј., Пајевић Д., (2000), „Интерперсоналне особине и интерперсонални стилови”, *Психологија*, вол. 33, бр. 3–4, Београд, Друштво психолога Србије, стр. 413–434.
119. Марчек, Ј., (2000), „Преференција интерперсоналних особина личности војних старешина”, *Војно дело*, вол. 52, бр. 3, стр. 87–107.
120. Марчек, Ј., (2000), „Знања и вештине значајне за интерперсонално понашање официра”, *Војно дело*, вол. 52, бр. 6, Београд, стр. 85–97.
121. Марчек, Ј., Килибарда, З., Касагић, Љ., (2001), „Ставови о пружању отпора агресији и емоционално реаговање” (VII научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији”, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 14–15. 2. 2001), Београд, *Зборник резимеа*, Институт за психологију, Лабораторија за експерименталну психологију, Филозофски факултет, стр. 39.
122. Марчек, Ј., (2002), „Утицај повратних информација у обуци на доживљај стреса и ниво активације при гађању”, *Нови тласник*, бр. 6, стр. 56–62.
123. Марчек, Ј., Килибарда, З., (2002), „Прогноза ставова о пружању отпора агресији на основу емоционалних реакција, симптома страха и вредносних оријентација”, *Нови тласник*, бр. 2–3, стр. 53–56.
124. Марчек, Ј., (2003), *Профил официра и интeрпeрсонални односи*, Београд, Војноиздавачки завод.
125. Марчек, Ј., Пајевић, Д., Данић, Н., (2005), „Преференције животних стилова студената Војне академије”, *Нови тласник*, бр. 1, стр. 51–56.
126. Марчек, Ј., Савић, А., Данић, Н., Суша, Б., (2006), *Профили официра родова и служби Војске Србије*, Београд, Војноиздавачки завод.

127. Марчек, Ј., Савић, А., Данић, Н., Суша, Б., (2006), *Профили официра родова и служби Војске Србије*, Београд, Војноиздавачки завод.
128. Марчек, Ј. и сар., (2007), *Модел вредновања морала Војске Србије у савременим условима*, Београд, Институт за стратегијска истраживања.
129. Марчек, Ј., Аларгић, Д., (2007), „Вредности припадника Војске Србије у условима реформе Војске и транзиције државе”, у: Марчек, Ј., и сарад. *Модел вредновања морала Војске Србије у савременим условима*, Београд, Институт за стратегијска истраживања.
130. Марчек, Ј., Аларгић, Д., (2007), „Вредносне оријентације припадника Војске Србије”, Београд, *Нови власник*, бр. 4, стр. 89–96.
131. Марчек, Ј., Аларгић, Д., (2008), „Преференција вредности професионалних и непрофесионалних припадника Војске Србије”, Београд, *Војно дело*, вол. 60, бр. 1, стр. 124–139.
132. Марчек, Ј., Пешић, А., (2020), *Развој научноистраживачке мисли војне психологије*, Београд, МЦ „Одбрана”.
133. Мијатовић, Ђ., (1966), *Психолошке основе васпитања и обуке*, Београд, Политичка школа ЈНА.
134. Миловановић Р., Пајевић Д., Гојковић В., (1996), „Психолошка прилагођеност студената Полицијске академије полигонској обуци”, *Наука, безбедносћ, полиција*, вол. 1, бр. 1, стр. 18–32.
135. Мићовић, М., (1976), *Фактори усјешносћи обуке војника – чланова носаче тенка* (магистарски рад), Сарајево, Филозофски факултету у Сарајеву.
136. Момировић, К., Шипка, П., Wolf, В., Џамоња, З., (1978), „Прилог формирању једног кибернетичког модела когнитивних способности”, Сарајево, VI конгрес психолога Југославије.
137. Момировић, К., Игњатовић, И., Шипка, П., (1978), „Каноничке релације когнитивних и конативних димензија”, Сарајево, VI конгрес психолога Југославије.
138. Момировић, К., Џамоња, З., Хошек, А., Wolf, В., Гредел, М., (1981), *Структура анђроолошких димензија војника ЈНА*, Београд, Војномедицинска академија.

139. Момировић, К., Хошек, А., Костић, П., (1996), „PNEI: Реконструкција, ревизија и стандардизација најновије верзије Eysenckovog упитника EPQ”, у: Костић, П., *Мерење у психологији 2*, Београд, Институт за социолошка и криминолошка и истраживања, стр. 159–168.
140. Момировић, К., Костић, П., (1998), „Погрешна теорија или погрешни тестови: Резултати добијени анализом најновије верзије Eysenckovog упитника EPQ”, у: Момировић, К., *Реалности психолошких конструкција*, Симпозијум 1, Београд, Институт за социолошка и криминолошка истраживања, стр. 86–119.
141. Момировић, К., Костић, П., Хошек, А., Јанковић, Д., (1998), „Ипак погрешни тестови: Резултати добијени компаративном анализом метријских карактеристика тестова PNEI и EPQ 103”, у: Момировић, К., *Реалности психолошких конструкција*, Симпозијум 1, Београд, Институт за социолошка и криминолошка истраживања, стр. 120–127.
142. Момировић, К., Костић, П., Јеленковић, Д., Јанковић, Д., (1998), „Таксономска провера Еусенцкове теорије личности”, *Психологија*, број 4, Београд, Друштво психолога Србије, стр. 287–303.
143. Момировић, К., Хошек, А. В., Костић, П., Јанковић, Д., (1998), „Метријске карактеристике једног теста церебротоничности”, Сабор психолога Србије (XLVI), Београд, Савез друштава психолога Србије, стр. 129–131.
144. Момировић, К., Костић, П., (2003), „Психопатија и депресивност”, *Теме*, вол. 27, др. 4, Ниш, Универзитет у Нишу, стр. 573–586.
145. Нешић, В., (2006), „Примењена психологија и болоњска декларација”, У: *Примењена психологија*, ур. Нешић, В., Филозофски факултет, Ниш, 7–16.
146. Никезић, И., (1989), „Развој ратне вештине”, у: Група аутора (ур.), *Развој оружаних снага СФРЈ 1945–1985, Научноистраживачка и развојна делатности*, Београд, Војноиздавачки и новински центар, 19–117.
147. Нишић, С., Стојковић, В., Томановић, Р., (1989), *Систем борбене обуке старешина и јединица* (синтетичка студија), Београд,

- Центар оружаних снага за стратегијска истраживања и студије „Маршал Тито”, Институт за стратегијска истраживања.
148. Нишић, С., Стојковић, В., (1991), *Систем образовања у ЈНА* (синтетичка студија), Београд, Центар високих војних школа оружаних снага „Маршал Тито”, Институт за стратегијска истраживања.
149. Пајевић, Д., Главач, Т., Поповић, Р., Крковић, А., (1973), *Припрема њосћујка за селекцију и класификацију њићномаца средњих војних школа и војних академија КоВ*, Београд, Центар за андрагошко-психолошка и социолошка истраживања у ЈНА.
150. Пајевић, Д., Плавшић, М., Шуковић, Ф., (1974), *Моћивисаносћ средњошколске омладине у СФР Јуославији за сћарешински њозив у ЈНА*, Београд, Центар за селекцију и класификацију људства за потребе ЈНА.
151. Пајевић, Д., (1976), *Ућицај неких демоћрафских, соцооекономских и њсихолошких обележја за избор војне њрофесије* (магистарски рад), Београд, Центар за мултидисциплинарне студије.
152. Пајевић, Д., Шуковић, Ф., (1978), *Анализа њсихолошких каракћерисћика кандидата за ућис у војне академије у 1977. њодини*, Београд, Центар за селекцију и класификацију људства за потребе ЈНА.
153. Пајевић, Д., (1980), „Испитивање мотивисаности за војни позив”, *Билћен Генералићћаба ЈНА*, бр. 28, Београд.
154. Пајевић, Д., (1981), *Психолошки и социјално-економски факћиори као детерминанће избора занимања* (докторска дисертација), Београд, Филозофски факултет.
155. Пајевић, Д., (1982), „Мотиви као детерминанте избора занимања и њихов утицај на опредељење кандидата за војне академије”, *Теорија и раћина њракса*, бр. 2–3, Београд, Центар високих војних школа ОС „Маршал Тито”.
156. Пајевић, Д., (1983), *Моћивациони чиниоци избора војне њрофесије*, Београд, Војноиздавачки и новински центар.
157. Пајевић, Д., Маравић, Г., (1983), „Увод и значај физичких способности за извршавање борбених задатака”, *Зборник радова ВА КоВ*, бр. 9.

158. Пајевић, Д., (1984), „Прилог проучавању интелектуалних и мотивационих карактеристика популације кандидата за Војну академију као чиниоца избора занимања”, *Зборник радова ВА КоВ*, бр. 10, стр. 153–163.
159. Пајевић, Д., Маравић, Г., (1985), „Компаративна анализа психофизичких оптерећења питомаца у тактичким вежбама на логоровању”, *Зборник радова ВА КоВ*, бр. 11.
160. Пајевић, Д., Маравић, Г., Костић, П., (1987), „Утицај особина личности на прилагођеност питомаца полигонским условима”, *Зборник радова ВА КоВ*, бр. 13, стр. 85–97.
161. Пајевић, Д., Касагић, Љ., Шипка, П., (1987), *Основи војне психологије*, Београд, Центар високих војних школа КоВ ЈНА, Војна академија КоВ.
162. Пајевић, Д., Ловре, М., Маравић, Г., Костић, П., (1987), *Вредносне оријентације и животињни стилови питомаца Војне академије*, Београд, Војна академија КоВ.
163. Пајевић, Д., Требјешанин, Б., (1988), *Основи психологије оштре народне одбране и друштвене самозаштите*, Београд, Факултет ОНО.
164. Пајевић, Д., Костић, П., Маравић, Г., (1988), „Неки показатељи прилагођености питомаца логорским условима обуке”, *Теорија и пракса рајне вештине*, Београд, Центар високих војних школа ОС „Маршал Тито”, бр. 15.
165. Пајевић, Д., Марчек, Ј., Ђенић, Н., (1995), *Прилагођеност студената војних академија полигонским условима обуке*, Београд, Центар високих војних школа Војске Југославије, Војна академија Војске Југославије.
166. Пајевић, Д., Марчек, Ј., (1995), „Прилагођавање полигонској обуци”, *Нови власник*, 3–4, Београд, стр. 57–64.
167. Пајевић, Д., Марчек, Ј., Ђенић, Н., (1995), „Утицај полигонске обуке на групну интегрисаност студената војних академија” (IX симпозијум из ваздухопловне медицине и психологије, одржан на Војномедицинском институту, 9–10. 11. 1995); Земун, *Зборник резимеа*, Клуб ваздухопловства, стр. 26.

168. Пајевић, Д., Марчек, Ј., Ђенић, Н., (1996), „Утицај обуке на полигону на социјалну климу”, *Војно дело*, вол. 48, бр. 4–5, Београд, стр. 114–126.
169. Пајевић, Д., Марчек, Ј., (1996), „Критеријум успешности студената у обуци на полигону”, *Војно дело*, вол. 48, бр. 2, Београд, стр. 102–118.
170. Пајевић, Д., Марчек, Ј., Данић, Н., Ђенић, Н., (1996), „Повезаност димензија личности мерених Плучиковим тестом са социјалном адаптибилношћу у групи” (II научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији”, одржан на Филозофском факултету Универзитета у Београду, 15–16. 2. 1996), Београд, *Зборник резимеа*, Институт за психологију, Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета у Београду, стр. 25.
171. Пајевић, Д., Марчек, Ј., Данић, Н., Ђенић, Н., (1998), *Социјално-психолошка истраживања студената на полигону*, Београд, Сектор за школство, обуку, научну и издавачку делатност, Војна академија Војске Југославије.
172. Пајевић, Д., Марчек, Ј., Данић, Н., Ђенић, Н., (1998), „Повезаност андрагошких и психолошких обележја са социометријским показатељима” (IV научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији”, одржан на Филозофском факултету Универзитета у Београду, 11–12. 2. 1998), Београд, *Зборник резимеа*, Институт за психологију, Лабораторија за експерименталну психологију Филозофског факултета у Београду, стр. 24.
173. Пајевић, Д., Данић, Н., (2000), „Мотивациони профил кандидата за факултет цивилне одбране”, *Зборник Факултета цивилне одбране*, Београд, Факултет цивилне одбране.
174. Пајевић, Д., (2001), „Извори и симптоми страха код становништва Србије (Црне Горе) у току агресије НАТО-а на СР Југославију”, *Социјални, морални и психолошки чиниоци оштравања Црне Горе НАТО агресији* (студија), Београд, Генералштаб Војске Југославије, Институт за криминолошка и социолошка истраживања.
175. Пајевић, Д., Марчек Ј., (2001), „Извори и симптоми страха код становништва у току агресије НАТО на Југославију”, *Зборник*

- радова Факултета цивилне одбране, Београд, Факултет цивилне одбране Универзитета у Београду, стр. 47–55.*
176. Пајевић, Д., Касагић, Љ., (2001), *Војна психологија*, Београд, Војна академија Војске Југославије.
177. Пајевић, Д., Дамјановић, П., (2001), „Извори и манифестације страха током агресије НАТО” (VII научни скуп „Емпиријска истраживања у психологији”, Филозофски факултет Универзитета у Београду, 14–15. 2. 2001) Београд, *Зборник резимеа*, Институт за психологију, Лабораторија за експерименталну психологију, Филозофски факултет, стр. 38.
178. Пајевић, Д., Килибарда, З., Марчек, Ј., (2002), „Повезаност између страха у ситуацији агресије и ставова о пружању отпора агресији”, *Војно дело*, вол. 54, бр. 4–5, Београд, стр. 35–58.
179. Пајевић, Д., Касагић, Љ., (2002), *Психологија*, Београд, Студио МС.
180. Пајевић, Д., Марчек, Ј., Данић, Н., (2004), „Преференције вредности студената Војне академије”, *Војно дело*, вол. 56, бр. 3, стр. 115–132.
181. Пајевић, Д., Марчек, Ј., Данић, Н., (2005), „Вредности и животни стилови студената Војне академије”, у: Дамњановић, П. и сар.: *Активност студената у васпитно образовном процесу*, Београд, Министарство одбране, Управа за школство, Војна академија, стр. 11–54.
182. Pestic, A., (2017), „Family Context as a Factor of Choice i Success in the Military Profession”, In: *Military Psychology and Leadership Development*, Jaipur (Indija), Rawat Publications, pp. 228–254.
183. Поповић, Р., (1966), „Могућности професионалне селекције летача”, *Ваздухопловни гласник*, бр. 5.
184. Поповић, Р., (1975), *Увод у војну психологију*, Београд, Војноиздавачки завод.
185. Поповић, Р., Пајевић, Д., (1977), „Прилог испитивању умора у условима актуелне дјелатности на радном мјесту”, Загреб, *Друштво психолога СР Хрватске*.
186. Пујић, Д., (1989), „Научноистраживачки рад у ЈНА у области друштвених наука”, у: Група аутора, *Научноистраживачка и ра-*

- звојна делатности II, Београд, Војноиздавачки и новински центар, стр. 215–318.
187. Радојевић, Ђ. С., (1992), *Утицај васпитно-образовних активности на формирање пожељних својстава код њиховога Војне академије* (докторска дисертација), Београд, Филозофски факултет, Универзитет у Београду.
188. Радојевић, Ђ., (1993), „Развој морално-вољних особина питомца у процесу васпитно-образовних активности у Војној академији”, *Војно дело*, бр. 3–4, стр. 235–258.
189. Радојевић, Ђ., (1994), „Утицај васпитно-образовних активности на формирање морално-вољних особина питомца Војне академије”, *Савремени проблеми рајне вештине*, бр. 30, стр. 40–79.
190. Радојевић, Ђ., (1996), „Борбена воља савременог официра”, *Нови власник*, бр. 1, стр. 23–70.
191. Радојевић, Ђ., (1997), *Особине личности професионалног официра*, Београд, НИУ „Војска”.
192. Радојевић, Ђ., Килибарда, З., (2000), „Непожељне особине наставника”, *Нови власник*, јануар–фебруар, стр. 79–84.
193. Рендулић, З., (1989), „Увод”, у: Група аутора (ур.), *Развој оружаних снага СФРЈ 1945–1985, Научноистраживачка и развојна делатности*, Београд, Војноиздавачки и новински центар, 7–16.
194. „Родна равноправност у систему одбране-домети и перспективе”, *Тематски зборник радова са међународне научне конференције* (2015), Београд, Институт за стратегијска истраживања МО.
195. Савић, А., Марчек, Ј., Суша, Б., Данић, Н., Живановић, Д., (2006), *Стручни профили официра Војске Србије и Црне Горе*, Београд, Министарство одбране, Сектор за људске ресурсе, Управа за школство.
196. *Споменица седамдесет његовогодишњице Војне академије 1850–1925* (1925), Београд, Штампарска радионица Министарства Војске и Морнарице, 1925.
197. Станић, Ђ., (1980), „Развијање тактичког мишљења у процесу тактичког обучавања”, *Војно дело*, бр. 3, стр. 107–118.
198. Станић, Ђ., (1986), *Војно школство ЈНА*, Београд, Војноиздавачки и новински центар.

199. Стојановић, М., (2016), „Развој психологије у војсци”, у: Стојановић (ур.) *Педесет година Друштва психолога Србије 1953–2003*, Београд, Друштво психолога Србије, 219–228.
200. Суша, Б., (2004), *Чиниоци професионалне усљешности наставника у војноструктурној настави* (докторска дисертација), Београд, Војна академија.
201. Суша, Б., (2006), *Чиниоци професионалне усљешности наставника*, Београд, Министарство одбране, Војна академија.
202. Трлаја, Љ., Костић, П., Дедић, Г., (1997), „Посттрауматски стресни поремећај ратних рањеника”, *Психологија*, вол. 30, бр. 4, Београд, Друштво психолога Србије, стр. 425–436.
203. Џамоња, З., Wolf, В., Момировић, К., Хорга, С., Мејовшек, М., (1973), „Прилог познавању димензионалности когнитивних тестова”, *Психологија*, бр. 3–4, Београд, Друштво психолога Србије, стр. 53–65.
204. Џамоња, З., (1976), *Деловање неких еизоених чинилаца на ниво, структуру и организацију фактора који суделују у процесу пријема, декодирања и трансформације информација* (дисертација), Загреб, Факултет за физичку културу Свеучилишта у Загребу.
205. Џамоња, З., (1982), *Саобраћајна психологија – уџбеник за интерну уџбенику, за војнике инструкторе возње и кандидате за командире одељења*, Београд, ВИЗ.
206. Шарановић, Ј., (1990), *Проблеми ангажовања жена у ојшћеном одбрамбеном рају* (магистарски рад), Београд, Факултет безбедности у Београду.
207. Шарановић, Ј., (1995), „Ограничења и могућности ангажовања жена у одбрани земље”, *Војно дело*, бр. 2/1995.
208. Шарановић, Ј., Марчек, Ј., Килибарда, З., (2005), *Одим и модалићейи ангажовања жена у савременим армијама*, Београд, Институт ратне вештине.
209. Шарановић, Ј., Марчек, Ј., Килибарда, З., (2005), „Утицај образовног профила и радног искуства официра на њихове процене могућности ангажовања жена у војсци”, *Војно дело*, бр. 4/2005.

210. *Зборник радова са међународне научне конференције „Жене у војсци”*, Мисија ОЕБС-а у Републици Србији, Београд, Институт за стратегијска истраживања МО, 2006.
211. Шарановић, Ј., Килибарда, З., (2006), „У сусрет школовању жена на Војној академији”, *Школовање и обука у систему одбране – евроатлантски аспекти*, Београд, Научно-стручна конференција, стр. 94–98.
212. Шарановић, Ј., (2007), „Историјска и научно-теоријска исходишта савременог обликовања улоге жене у војсци”, *Међународна конференција „Жене у војсци”*, *Зборник радова*, Београд, Институт за стратегијска истраживања Министарства одбране РС, Организација за европску безбедност и сарадњу, Мисија ОЕБС-а у Србији, стр. 27–41.
213. Шарановић, Ј., (2006), *Анајзовање жена у функцији рационалности располања људским ресурсима у одбрани* (докторска дисертација), Београд, Факултет безбедности у Београду.
214. Шарановић, Ј., (2006), *Жена у одбрани – од традиционалној до савременој*, Београд, Војноиздавачки завод.
215. Шарановић, Ј., Килибарда, З., (2007), „За и против школовања жена за официрске дужности у Војсци Србије”, *Војно дело*, бр. 1/2007, стр. 167–180.
216. Шарановић, Ј., Килибарда, З., (2007), *Школовање девојака на Војној академији*, Београд, Министарство одбране, Сектор за људске ресурсе, Управа за школство, Војна академија.
217. Шарановић, Ј., Ђорђевић, А., Штетин, Т., (2007), „Ставови средњошколске омладине о школовању на Војној академији”, *Књижа резимеа*, 54. *Научно-стручни скупи психологија Србије*, Сабор психолога Србије, Лепенски Вир, стр. 132.
218. Шарановић, Ј., Миленковић, С., Ђорђевић, А., Вишацки, Т., (2008), *Утицај информисаности о војном позиву на мотивацију ученика средњих школа за студирање на Војној академији*, Београд, Институт за стратегијска истраживања.
219. Шарановић, Ј., Миленковић, С., Ђорђевић, А., Вишацки, Т., (2008) *Мајмурање о професији официр*, Београд, Институт за стратегијска истраживања.

220. Шарановић, Ј., (2009), „Родна равноправност и жене у систему одбране”, у: *Зборник радова са научно-стичручној скуја Војна йрофесија у Србији – стиање и йерсийектйиве*, Београд, Институт за стратегијска истраживања, стр. 178–190.
221. *Зборник радова са међународне научне конференције „Жене у сектйору безбедностйи реионална йерсийектйива”*, Београд, Институт за стратегијска истраживања МО РС и МО Краљевине Норвешке, 2010.
222. Шарановић, Ј., Ђорђевић, А., (2011), *Прилайођеностй кагејта Војне академије условима школовања*, Београд, Институт за стратегијска истраживања.
223. Шарановић, Ј., (2011), „Допринос Војске Србије афирмацији родне равноправности у сектору безбедности”, *Ревизија за безбедностй*, 4/10, Београд, Центар за безбедносне студије,.
224. Šaranović, J., Kilibarda, Z., (2011), In step with the time – Ministry of Defence and Armed Forces of Serbia on the Road of Objectification of Gender Equity, Institut for starategic studies, Media center „Defense”, Belgrade.
225. Шарановић, Ј., (2011), „Родна равноправност у Војсци Србије – између диктата прошлости и изазова будућности”, *Војно дело*, бр. 1/2011, Београд, МЦ „Одбрана”, стр. 108–135.
226. Шарановић, Ј., Ђорђевић, А., (2012), *Прилайођеностй стйуденајта Војне академије условима школовања и обуке*, Београд, Институт за стратегијска истраживања.
227. Saranovic, J., Kilibarada, Z., (2012), *Serbian Experience in Education at the Military Academy*, Sofia, International Conference: Professional Military Education and Defence Studies: Past, Present and Future.
228. Saranovic, J., Kilibarada, Z., (2012), Drafting the National action plan for the implementation of the United Nations Security Council Resolution 1325-the experience of Serbia, Sofia, International Conference Sofia, Collection of papers, p.120–136.
229. Шарановић, Ј., (2012), „Искорак Војске Србије ка вишим стандардима родне равноправности”, *Међународна конференција „Жене у сектору безбедности – регионална перспектива”*,

- Београд, тематски *Зборник радова* (двојезично српски/енглески), стр. 117–128.
230. Шарановић, Ј., Вишацки, Т., и др. (2013), *Родни аспекти у војној професији*, Београд, Институт за стратегијска истраживања.
231. Saranovic, J., Visacki T., (2013), Social support to the women s career development in the Serbian Army, *Contemporary Macedonian Defence*, Ministry of Defence of the Republic of Macedonia, Vol. 13, No. 25.
232. Шарановић, Ј., Димитријевић, И., Вишацки, Т., (2014), „Родно осетљив језик – искуства из Војске Србије Београд”, *Војно дело*, јесен/2014, Београд, МЦ „Одбрана”, стр. 185–196.
233. Шарановић, Ј., Вишацки, Т., Стојановић. С., (2015), „Менаџмент људским ресурсима и родна перспектива у МО и ВС”, *Зборник радова, Трећи научно-стручни скуп*, Политехника 2015, Београд, стр. 545–550.
234. Шарановић, Ј., Суша, Б., Ђорђевић, А., (2016), „Утицај социјалних аспеката прилагођавања током школовања на образовну успешност кадета Војне академије”, *Војно дело*, 2/2016, Београд, МЦ „Одбрана”.
235. Saranovic, J., Lukic-Potkonjak, B., Visacki, T., (2016), Achievements, challenges and perspectives of the implementation of UNSCR 1325 in the Ministry of defence and the Serbian Armed forces. *Contemporary Military Challenges*, September 2016 – 18/št. 3, Republika Slovenija, p. 65–83.
236. Шипка, П., (1976), *Критеријум успешности у војним школама и војним академијама и избор модела и метода за селекцију/класификацију*, Београд, Центар за селекцију и класификацију људства за потребе ЈНА.
237. Шипка, П., (1976), „Примена и модификација Gionovog модела развоја критеријума успеха”, *Психологија*, бр. 3–4, Београд, Друштво психолога Србије, стр. 115–123.
238. Шипка, П., (1977), „Корелати успешног интерперсоналног процењивања садржани у личности процењивача”, *Психологија*, бр. 3–4, Београд, Друштво психолога Србије, стр. 43–57.

239. Шипка, П., (1977), *Анализа психолошке вредности батерије за селекцију ученика и њихових за средње војне школе*, Београд, Центар за селекцију и класификацију људства за потребе ЈНА.
240. Шипка, П., (1977), *Корелациони испитивања садржани у личности испитивача* (магистарски рад), Загреб, Филозофски факултет Свеучилишта у Загребу.
241. Шипка, П., (1978), *Личностна структура криверјума испитивача Војне академије КоВ*, Београд, Центар за селекцију и класификацију људства за потребе ЈНА.
242. Шипка, П., (1979), *Савремени испитивачи класификације и селекције*, Београд, Центар за селекцију и класификацију људства за потребе ЈНА.
243. Шипка, П., (1980), „Дисимулација у селекционом контексту и факторска структура теста личности ЕРQ”, *Психологија*, бр. 4, Београд, Одељење за психологију ВМА, стр. 127–134.
244. Шипка, П., (1983), „Бихевиорална медицина и конструкт контробилности”, *Психологија*, бр. 1–2, Београд, Друштво психолога Србије, стр. 153–159.
245. Шипка, П., (1984), *Последице излајања неконтролибилним исходима у зависности од ојаженог узрока неконтролибилности – евалуација теорије научене несвесности* (докторска дисертација), Загреб, Филозофски факултет.
246. Шипка, П., Косановић, Б., (1987), „Квантитативна психолингвистичка анализа војних листова”, *Војно дело*, бр. 3, стр. 158–182.
247. Шипка, П., Ловре, М., Косановић, Б., Костић, П., (1988), „Екстерна валидација скале L из Eysenckовог теста личности ЕРQ”, *Ревизија за психологију*, бр. 1–2, стр. 9–17.
248. Шипка, П., (1988), „Личност Југословена описана резултатима на Eysenckовом упитнику ЕРQ”, *Психологија*, бр. 3, Београд, Друштво психолога Србије, стр. 59–72.
249. Шипка, П., (1990), „Војна друштвенонаучна истраживања у изменимим друштвеним условима”, *Војно дело*, бр. 3–4, стр. 238–251.
250. Шипка, П., Касагић, Л., Пајевић, Д., Килибарда, З., Маравић, Г., (1991), *Међуљудски односи у војним академијама*, Београд, Војна академија КоВ.

251. Шпирић, Ж., Прерадовић, М., Зељковић Ј., (2002), „Из историје српске и југословенске војне психијатрије: Настанак и развој Клинике за психијатрију Војномедицинске академије од 1932. до 2002. године”, *Војносаниџејски иреїлед*, 59 (6).
252. Wolf, B., (1980), *Факїорски сисїем оцењивања иїесїова и сїїрукїура инїелекїуалних сїособносїи* (дисертација), Београд, Филозофски факултет Универзитета у Београду.